

Incest een stem en een aanklacht

Dr. Ineke Jonker – de Putter

‘—en al heeft een gerucht, éénmaal, vaag, met een sombere waai, gehuiverd door die bomen, het is nóoit geworden tot een stem en een aanklacht en tussen de stammen is nooit wie ook te voorschijn getreden, met een dreigende hand, die weerhield het Ding, het sombere spookding, zich langs zijn lange weg voortslepende, jaren, jaren lang—’.

Louis Couperus, “Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan,” Eerste Deel, X.

© C.K. Jonker, 1986
ISBN 90-9001443-8

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

1 Voorwoord

Nu het taboe op het spreken over incest is doorbroken, melden steeds meer kinderen, jongeren en in hun jeugd misbruikte ouderen zich aan om hulp. Bij de hulpverleners ontstaat langzamerhand meer begrip en bereidheid om de begeleiding van deze hulpvragers op zich te nemen. Het ontbreekt de hulpverleners echter nog dikwijls aan kennis van en ervaring met het zo ingewikkelde probleem van incest. Door dit boek probeer ik wat meer duidelijkheid te scheppen in de met een oerwoud te vergelijken chaos van het incestsysteem. Ik gebruik met opzet beide woorden in één zin: ‘chaos’ en ‘systeem.’ In een oerwoud lijkt chaos te heersen, maar bij nadere inspectie blijkt de werkelijkheid te bestaan uit een systeem, dat is gebaseerd op het vrije spel meer en minder macht, van onmacht, van kracht en zwakte, bruut geweld, overheersing en vlucht, verstikking en het zoeken naar zonlicht en ruimte. Voor iemand die dit systeem niet kent, lijkt het alsof de chaos overheerst. Ik probeer dan ook eerste de wortels van het systeem bloot te leggen voordat ik over de gevolgen van het systeem en over hulpverlening ga spreken. Zo probeer ik te voorkomen dat goedbedoelende hulpverleners verstrikt raken in de lianen van het taai incestsysteem.

In 1982 sloot ik mij aan bij de toen net opgerichte Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het Gezin (VSK). In Zuid-Holland werkten we met drie actieve vrouwen. Een jaar later startte ik het onderzoek naar de samenhang tussen incest en godsdienst. Door het werk aan dit onderzoek werd het mij mogelijk een eigen methodiek te ontwikkelen voor de begeleiding van vrouwen met incestervaring. In 1984 werd ik de enige contactvrouw van de Vereniging VSK voor Zuid-Holland. Door deelneming aan het incestteam dat op initiatief van mr Anneke Visser en de vertrouwensarts Rob van Bakkum sinds 1983 maandelijks op het Bureau Vertrouwensartsen in Den Haag vergaderd, kreeg ik steeds meer te maken met meldingen van kleine kinderen en tieners. Al doende verwierf ik ook op dit terrein meer deskundigheid. Het totale aantal vrouwen en meiden met wie ik meer of minder diepgaand heb gesproken, bedraagt nu 240. De aanvragen om voorlichting te geven vermenigvuldigen zich tot soms drie per week. Mijn gehoor varieert van studenten en docenten aan verschillende opleidingen tot politici, medewerkers bij politie en justitie, bij de eerste en tweede lijns gezondheidszorg, kindertehuizen en vrouwenhuizen. Na elke lezing wordt mij gevraagd om een verslag. Al die verslagen heb ik voor dit boekje bijgewerkt en samengevoegd tot een geheel. Ik hoop hiermee aan de vele aanvragen te beantwoorden en tevens een breder publiek te bereiken.

In navolging van de gewoonte in de Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding V.V.A.O. hanteer ik bij beroepsaanduidingen de als neutraal gevoelde algemene uitgangspunt. Dus: hulpverlener in plaats van hulpverleenster. Soms uit ik kritiek op verschillende instellingen voor hulpverlening. Dat wil niet zeggen dat ik slechts negatieve kritiek zou hebben. In de loop van de tijd heb ik samengewerkt met velen uit kringen van politie, justitie en hulpverlening die zich volledig inzetten voor hun taak en nauwgezet werken zoals ik in dit boek ook vermeld. Ik denk hierbij vooral aan de leden van het Haagse Incestteam, de hieruit voortgekomen Stichting Opvang Incest, de leden van het Samenwerkingsverband tegen Sexistisch Geweld in Delft, Gouda, Hellevoetsluis, Leiden, Pijnacker/Nootdorp, Rotterdam, Spijkenisse en Zoetermeer, aan de onderzoekers van gemeente- en rijks politie en aan verschillende personen uit de wereld van het Maatschappelijk Werk, de Riag en de Reclassering,

en medewerkers van het Vormingscentrum de Qbus in Lisse, met wie ik heb samengewerkt.

Aanvankelijk ondervond ik, ook uit de vrouwenbeweging, weleens kritiek op het feit dat ik mij als slachtoffer profileerde. Ik wilde echter aantonen dat juist daarin mijn kracht lag en dat boosheid in positieve actie kan worden omgezet. Ik meen in die opzet geslaagd te zijn.

Bij de uitgave van dit boek richt ik een woord van dank aan de leden van de Vereniging VSK in Zuid-Holland, voor het vertrouwen dat zij in mij stelden. Ik dank ook Judith Rother en Wil Zijtsel, contactvrouwen van de Vereniging VSK in Rotterdam en Gouda voor hun bemoedigende woorden in de laatste veel te drukke maanden. De orthopedagogen Francien Lammers te Heemstede en Ruud Bullens in Leiden, alsmede de psycholoog Karien Carsten in Delft en de maatschappelijk werker Judith Rothen lazen het grootste gedeelte van het manuscript, waren zo vriendelijk mij hun gewaardeerde kritiek te geven en stimuleerden mij om het manuscript in druk uit te geven. Ik dank hen voor die steun.

Sinds 1 oktober 186 ben ik niet langer werkzaam voor de Vereniging VSK, maar werk ik uitsluitend onder mijn eigen naam en verantwoordelijkheid voor de reguliere hulpverlening, politie en justitie, samenwerkingsverbanden en incestteams in Nederland. De nauwste samenwerking heb ik met het Incestteam van het Bureau Vertrouwensartsen in Den Haag en de Stichting Opvang Incest (telefoon voorlopig 070-606074) in Den Haag.

Alphen aan den Rijn, oktober 1986,

drs Ineke Jonker

In 1992 promoveerde ik aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift getiteld 'Als je kind misbruikt is. Analyse van de factoren die het gedrag van de moeder beïnvloeden voor, tijdens, en na het ontdekken van seksueel misbruik van haar kind.' Uitgegeven door Uitgeverij An Dekker, Amsterdam 1991, onder de titel 'Als je kind misbruikt is: moeders van seksueel misbruikte kinderen', ISBN 90-5071-107-3, NUGI 661.

Inhoud

1	Voorwoord	3
2	Inleiding	6
2.1	Indeling	6
3	Facetten van seksueel misbruik bij kinderen	8
3.1	Afbakening van het begrip	8
3.2	Cijfers.....	8
3.3	Machtsverhoudingen en Geslachtsrolsocialisatie.....	9
3.4	Het incesttaboe	11
3.5	De risicofactor	12
3.6	De visie van de hulpverlener	13
3.7	Freud en Miller	15
4	De gevolgen van incest.....	16
4.1	Het gevaar van generalisaties	16
4.2	Het stigmatiseringseffect.....	17
4.3	Nabijheid en negatie	17
4.4	De langdurige negatie	18
4.5	Verschillende werkelijkheden	19
4.6	Gebrek aan zelfvertrouwen	20
4.7	Prostituerend effect.....	20
4.8	Overlevingsstrategieën.....	21
4.9	Schuldgevoel	21
4.10	Zwangerschap.....	22
5	Actie bij melding van incest	23
5.1	Het driesporenbeleid.....	26
6	Hulpverlening.....	28
6.1	Wie verleent opvang en hulp?	28
6.2	Begeleiding.....	29
6.3	Methode	30
6.4	Psychische afwezigheid van moeder	31
6.5	Het individuele gesprek	33
6.6	De beleving van de verkrachting	34
6.7	Groepsgesprekken.....	36
6.8	Lijfwerk.....	37
6.9	Afgeleide klachten.	37
6.10	Begeleiding van kinderen.....	38
6.11	De driehoeksverhouding	39
7	Het beleid van politie en justitie.....	42
8	Het beleid ten opzichte van de dader.....	46
9	Incest in Christelijke gezinnen	47
10	Ruimte, ontmoeting en samen delen.....	48
11	Literatuur.....	49

2 Inleiding

Onder het begrip ‘seksueel misbruik van kinderen binnen het gezin’ verstaan wij ‘het opdringen van eigen intimiteit en seksuele handelingen aan een kind, door iemand die macht over het kind kan uitoefenen.’ (Het Zwijgen Doorbroken, 1985, 3). Als seksueel misbruik van kinderen binnen familierelaties plaatsvindt, wordt het ‘incest’ genoemd. De problemen die voortkomen uit seksueel misbruik van kinderen binnen gezins- of daarmee vergelijkbare situaties worden echter niet veroorzaakt door de bloedverwantschap of door de mening dat ‘het niet mag’. Zij vinden hun oorsprong in de ongelijke machtsverhouding, die zowel samenhangt met de familierelatie als met de man-vrouw verhoudingen in de maatschappij als geheel. Seksualiteit in ongelijke machtsverhoudingen bezorgt de minder machtige in de regel problemen. Seksualiteit is namelijk een van de uitingsvormen waarin de mens het meest kwetsbaar is. In dit boek staan de thema’s ‘macht’ en ‘seksualiteit’ centraal.

Teneinde het inzicht van de hulpverlener te vergroten in problemen als bijvoorbeeld het schuldgevoel bij het kind, de houding van de moder en de neiging tot recidivisme, herhaling, bij de dader van incest, begint het boek met de mechanismen die seksueel geweld in het ezin veroorzaken en in stand houden. Bij de behandeling van de hulpverlening wordt uitgegaan van het Driesporenbeleid, waarbij elk van de drie partijen in het gezin een eigen hulpverlener krijgt. Niet gezinshereniging is het doel, maar het welbevinden van elk van de gezinsleden. Zij bepalen zelf de weg en het tempo in de richting van een eventuele hereniging. Het boek eindigt dan ook niet met de gebruikelijke uiteenzetting over schuld, liefde en vergeving, maar bidt perspectief op ruimte, ontmoeting en samen delen.

2.1 Indeling

Het boek is als volgt ingedeeld:

In het eerste hoofdstuk worden een aantal facetten van incest benoemd, zoals de afbakening van het begrip, de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen en tussen familieleden, alsmede de mechanismen die deze machtsverhoudingen in stand houden, de risicofactoren om slachtoffer of dader te worden, het taboe op incest, de visie van de hulpverlener op het verschijnsel. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een pragraaf over Freud en zijn kritikus Alice Miller.

In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op de gevolgen van incest voor het slachtoffer en voor haar moeder en de andere familieleden. De centrale rol die het incesttrauma kan spelen en de bijbehorende afgeleide klachten worden met een voorbeeld verduidelijkt.

Hoofdstuk 3 geeft een voorstel tot actie bij melding van incest en voert het Driesporenbeleid in, waarbij elk van de drie belanghebbenden samen met een eigen hulpverlener nagaat of hereniging met de anderen tot de mogelijkheden hoort. Ook de beperkingen die dit beleid heeft, worden aangeduid.

Hoofdstuk 4 behandelt de hulpverlening aan het seksueel misbruikte kind, de jongere persoon en de vrouw of man die pas op latere leeftijd begint te praten over de ervaringen. De vraag wie deze hulp moet verlenen en hoe dit moet gebeuren komt aan

de orde. Er wordt ook gesproken over begeleiding van de moeder en van de andere zussen en broers, ook in het kader van het Driesporenbeleid.

In hoofdstuk 5 wordt het beleid van politie en justitie besproken.

Hoofdstuk 6 gaat over het beleid ten opzichte van de dader.

Hoofdstuk 7 handelt over seksueel misbruik van kinderen in christelijke gezinnen.

Hoofdstuk 8 biedt uitzicht op een alternatief voor de begrippen 'schuld', 'straf', en 'vergeving'. In plaats hiervan worden de termen 'ruimte', 'ontmoeting' en 'samen delen' gehanteerd.

3 Facetten van seksueel misbruik bij kinderen

Incest brengt niet alleen ernstige beschadigingen aan bij het kind zelf, maar het kan ook een conflict te weeg brengen tussen de moeder en het kind. Het kan het leven van de moeder en van de andere gezinsleden ruïneren. De problematiek vereist van de hulpverleners veel inzicht, tijd en geduld. Enkele facetten van dit veelzijdige probleem komen in hoofdstuk 1 aan de orde.

3.1 Afbakening van het begrip

De seksuele handelingen, de seksueel gerichte blikken en opmerkingen worden 'incest' genoemd, wanneer het kind ze ervaart als bedreigend voor haar persoonlijke integriteit.

- Een dertigjarige vrouw herinnert zich haarscherp dat zij als driejarige kleuter door een neef werd verkracht. De jongen probeerde met zijn vinger en met voorwerpen vaginaal en anaal bij haar binnen te dringen.
- Een andere vrouw zegt: 'Vader raakte mij nooit aan, maar wel moest ik de badkamerdeur en mijn slaapkamer altijd openlaten. Hij kwam dan opeens binnen wanneer ik me had uitgetkleed en dan stond hij te kijken. Soms maakte hij toespelingen op de groei van mijn lichaam.'
- Een jongen vertelt dat zijn vader hem dwong om samen pronoblaadjes te lezen en to te kijken wanneer zijn vader zich aftrok, of daarbij actief mee te werken.
- Een voor haar leeftijd al groot meisje uit de zesde klas moet voor het zicht van de hele school bij sinterklaas op schoot zitten. Hij legt zijn hand op haar borsten. Wanneer ze er thuis over klaagt, willen haar ouders geen klacht indienen 'omdat sinterklaas vaders chef is.'
- Een kind verweert zich tegen een opdringerige oom, maar krijgt van haar moeder het verwijt dat ze zich niet zo moet aanstellen: 'doe niet zo preuts.'

Het gaat blijkens deze voorbeelden niet altijd alleen om de handelingen, maar ook om de dreiging, de sfeer van dwang. Het kind ervaart dat deze persoon haar op een onverwachts moment kan aanranden en dat niemand het dan voor haar zal opnemen. Bij incest hoort ook dat het meisje de schuld krijgt, wanneer er iets wordt ontdekt.

- Een meisje vertelt: 'Ik vond het spelletje met mijn broers niet vervelend. Ik genoot ook van de opwindende, maar toen we werden betrapt, moest ik de rest van de dag op mijn kamer blijven, terwijl de jongens buiten mochten spelen. 's Avonds bestrafte mijn moeder mij opnieuw. De broers hebben er nooit meer iets over gehoord. Voor mij werd het toen ineens incest. Ik denk nu dat ik mij bewust werd van de ongelijke machtsrelatie: wat een jongen wel mag, mag een meisje niet.'

3.2 Cijfers

De kwantitatieve gegevens over incest berusten tot nu toe voornamelijk op buitenlandse en enkele nederlandse onderzoeken. Er zijn hoge cijfers bekend: 1 op de 8 tot 15 meisjes zou er last van hebben. Betrouwbaarder cijfers hopen we over een paar jaar te horen, wanneer het nu door de overheid aan de psycholoog Nel Draijer van de Universiteit van Amsterdam opgedragen landelijk onderzoek achter de rug is. Wat de daders betreft weten we op dit moment niet meer dan dat het ongeveer om 95% mannen gaat. Voor de slachtoffers geldt dat het ook voor ruim 90% meisjes betreft. Wanneer jongetjes seksueel misbruikt worden, geberut dat weer voor 95%

door mannen (Draijer, 1985). Binnen de in 1982 opgerichte Vereniging tegen Seksuele kindermishandeling komen naar verhouding meer aanmeldingen van broer-zuster incest voor dan we bij politie en hulpverlening aantreffen. Ook hierover zijn geen absolute cijfers. Het is mogelijk dat de drempel bij de Vereniging voor aanmelding van broer-zuster incest lager is. Door ook met meisjes en vrouwen te werken die door hun broers verkracht zijn, krijgen we meer inzicht in de machtsverhoudingen binnen het gezin. Voor het onderzoek naar de samenhang tussen godsdienst en incest, dat ik in 1984 met enkele theologen verrichtte, meldden zich willekeurig 19 vrouwen aan, van wie eenderde ervaring had met broer-zuster incest.

3.3 Machtsverhoudingen en Geslachtsrolsocialisatie

De regeringsnota over de 'Bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes' van staatssecretaris A. van Kappeyne van de Coppello, september 1984 gaat uit van de mogelijkheid tot herverdeling van macht. De machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen in deze maatschappij zijn scheefgegroeid. Seksueel geweld wordt in deze Nota beschouwd als één van de ernstige gevolgen van de ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen en als een mechanisme dat deze verhoudingen in stand houdt. Twee belangrijke aspecten van deze machtsongelijkheid worden genoemd, namelijk:

- De arbeidsdeling naar sekse: kostwinnen als mannentaak en koesteren als vrouwentaak.
- De organisatie van de seksualiteit in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Beide aspecten gaan uit van de zogenaamde heteronorm. Volgens dit dualistisch principe vullen vrouw en man elkaar aan. Het beschouwen van vrouwen en mannen als elkaar 'aanvullende' in plaats van zelfstandige individuen, heeft in negatieve zin vooral consequenties voor vrouwen. Het zijn de aan vrouwen toegedichte 'eigenschappen', het verzorgende, emotionele, et., die slechts op een beperkt terrein en in beperkte mate van invloed zijn in de openbare sfeer en die weinig tot geen macht opleveren. Ook in deze context verdient de broer-zuster verkrachting aandacht. Broer (zwager, neef) en (schoon)zuster of niet zijn van dezelfde generatie. Het is opvallend data in één gezin meisjes typisch merendeels slachtoffer zijn en jongens dader. Broer-zuster incest geeft dan ook veel duidelijker zicht op bovenbedoelde ongelijke machtsverhoudingen dan vader-dochter verkrachting, waar de ouderlijke macht van de dader soms meer in het oog springt dan zijn maatschappelijke positie als man. In beide gevallen echter weerspiegelt de rol van de moeder duidelijk haar maatschappelijke positie als vrouw. Loyaliteitslijnen blijken te lopen langs de mannelijke hiërarchie. Vaders beschermen hun dochter evenmin tegen broer-zuster verkrachting en houden hun zoon de hand boven het hoofd wanneer de incest bekend wordt. Ik kom hierop nog nader terug.

Bij incest speelt de organisatie van de seksualiteit in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid een opvallende rol. Het is hierbij van belang te weten dat binnen de heteronorm de volgende dubbelbeelden van mannen en vrouwen bestaan:

- De man vervult beurtelings de rol van ridder/beschermer en van jager/verkrachter.
- De vrouw vervult beurtelings de rol van moeder/madonna en van hoer.

Het dubbelbeeld van de man veronderstelt een actieve seksualiteit. Het beeld van madonna/moeder veronderstelt een a-sksuele houding en het beeld van hoer veronderstelt een passieve seksualiteit. Zij stelt haar seksualiteit in dienst van de

seksualiteit van de man. Vrouwen en mannen worden in deze rollen gesocialiseerd. Beide bovengenoemde aspecten van de ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen worden zichtbaar gereproduceerd in het gezin. Vader en broer spelen enerzijds de rol van ridder/beschermers en kunnen tegelijkertijd als verkrachter/aanrander optreden. Dat is een van de verwarrende aspecten van incest. Het gaat steeds om dezelfde dubbelbeelden, waar je in de therapie soms op stukloopt:

- Een vrouw zegt: 'Ja, hij was ook beschermend, ik beschouwde hem als rechtvaardig en dan is het zo moeilijk om hem te beschuldigen.'

Het dubbelbeeld van de vrouw is bij incest eveneens duidelijk aanwezig. Het meisje wordt verantwoordelijk gesteld voor de verzorging, de koestering van de vader. Fat zie je veel bij vader-dochter incest. Zij moet hem koesteren, maar anderzijds moet ze ook haar seksualiteit in dienst stellen van de zijne. Ook broer=zuster incest kent deze claim op de verzorgende rol die aan vrouwen wordt opgelegd:

- Marijke vertelt: 'Mijn broer had veel spanningen op school en dan zei moeder: 'jij kunt zo goed luisteren, wil je even naar hem toegaan?''

De dubbelbeelden veroorzaken verwarring, waar het kind als de minder machtige niet meer uitkomt.

Het meisje vertoont ook het beeld van de hoer: het gaat dan niet om háár seksualiteit, maar om die van hem. In deze dubbelbeelden zie je dat vrouwen en mannen elkaar in de war brengen. In een incestgezin lijkt chaos te heersen. Die chaos is bij nader inzien echter gefundeerd op het dualisme van de heteronorm. Een voorbeeld:

- Een groepsleider begrijpt niet dat Cathy, die jarenlang door haar vader is misbruikt, zoveel te pas en te onpas lacht. Hij denkt dat dit lachen alleen wordt veroorzaakt door de neiging om haar boosheid en verdriet weg te lachen. Hij had niet door dat meisjes juist in gezinnen waar de man veel macht heeft, leren lachen. Zij moeten, net als alle onderdrukten, de sfeer goed houden, zij worden verantwoordelijk gesteld voor de harmonie. De dominante mannen in deze gezinnen denken dan op hun beurt: de sfeer is goed, ik kan mijn gang gaan. Zij interpreteren dat lachen als uitdagend of verleidelijk lachen en zo kunnen mannen en vrouwen verstrikt raken in een afschuwelijke situatie.

Het is verwarrend dat de heteronorm die pretendeert de harmonie te bevorderen tussen twee elkaar aanvullende personen, juist polariserend werkt. In werkelijkheid komen vrouwen en mannen tegenover elkaar te staan. Deze polariserende tendens kan worden vergeleken met andere maatschappelijke dualismen, bijvoorbeeld het dualisme tussen wit en zwart, tussen industriële en agrarische sector, stad en platteland, werkgever en werknemer. Aantoonbaar is dat steeds een van beide elementen dominant wordt en zich meer rechten en vrijheden kan gaan permitteren. Bij het dualisme tussen mannen en vrouwen is het bijvoorbeeld opmerkelijk dat mannen over het algemeen leren dat zij rechten hebben op de seksualiteit van een ander, terwijl vrouwen leren dat zij zich moeten geven. Seksuele opvoeding voor een meisje houdt meestal in: 'dan geef je je aan een man, hij maakt een kindje bij jou' of: 'dan word je zwanger gemaakt.' Vrouwen en meisjes vertellen mij dat zij vinden 'dat hij toch zijn rechten heeft.'

Samenvattend zeggen wij met betrekking tot de gevolgen van incest: Incest heeft een prostituerend effect op het slachtoffer. Wij bedoelen daarmee dat zij heeft geleerd een passieve seksualiteit te bezitten of zich a-seksueel te moeten opstellen. Met andere woorden, zich beurtelings te gedragen als hoer of als madonna. Bij onze overwegingen of een vrouwelijk dan wel mannelijk hulpverlener de voorkeur

verdient, moeten we dit prostituerend effect laten meetellen. De man in het gezin waar incest voorkomt, heeft de neiging zich als prostituut te gedragen: hij ruilt positieve of negatieve sancties tegen de seksualiteit van de vrouwen en meisjes in zijn gezin. Het is dan ook moeilijk hem te laten inzien dat hij geen recht had op deze handelswijze. Mede in het licht van bovengenoemde kwantitatieve gegevens over daders en slachtoffers wordt het duidelijk dat de socialisatie tot vrouw en tot man het volgende met zich meebrengt. Mannen komen er eerder toe om de grenzen van de seksualiteit van een ander te overschrijden en vrouwen krijgen minder kansen om hun verzet te effectueren. Het wordt moeders moeilijk gemaakt om hun dochter te beschermen. Het laatste geldt overigens ook vaders bij broer-zuster verkrachting. Volgens de traditie van de heteronorm heeft de jongen een actieve seksualiteit. Zijn actieve rechten op de seksualiteit van een ander hebben prioriteit op de plicht van een meisje om haar maagdelijkheid te bewaren. Vader zal dan ook het meisje bestraffen of haar niet geloven en de jongen vrijuit laten gaan. Over de plicht voor dochters om maagd te blijven, wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

Ook bij seksueel misbruikte jongens kan het prostituerend effect optreden. Als minder machtige leert de kleine jongen dat grote mannen rechten hebben op zijn seksualiteit zo lang hij niet groot en sterk genoeg is om zich effectief te verzetten. De ontwikkeling tot een autonome persoonlijkheid verloopt ook bij deze jongens gestoord, maar bij het opgroeien ervaren zij vanuit de maatschappij niet ook nog de extra onderdrukking en discriminatie die vrouwen ondervinden. Anderzijds krijgen zij wel te maken met de voor mannen normaal geachte geslachtsrolsocialisatie die hen leert zich 'mannelijk', dus hard op te stellen.

3.4 *Het incesttaboe*

Het taboe op het spreken over incest hangt samen met bovengenoemde ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen mannen. Mannen hebben zich in de loop van de geschiedenis het recht verworven op een vrouw die nog niet zwanger kan zijn van een andere man. Het is begrijpelijk dat mannen hun inkomen niet willen weggeven aan andermans kinderen. Mannen verwachtten dan ook vanouds dat hun bruid nog maagd was. Familieleden wisten dat zij problemen zouden krijgen met de toekomstige echtgenot van hun dochter/zuster wanneer de ontmaagding al had plaats gevonden. Ingeval van incest legden zij zichzelf, het meisje en de andere familieleden dan ook het zwijgen op. De familie mocht naar buiten toe niet in discrediet worden gebracht en de familie wilde ook niet blijven zitten met dochters die, omdat ze geen maagd meer waren, niet konden worden uitgehuwelijkt. Ons woord 'winkeldochters' komt voort uit die wens in dochters vooral uit te huwelijken. Het valt mij op dat meisjes zich nog steeds gedragen volgens deze tradities. Meisjes van ongeveer 15 jaar af vertellen mij dat zij hun vriendjes over de incest inlichten. Ze voelen zich 'een afgelikte boterham' en menen dat hun vriend het recht heeft te weten dat hij voor haar niet de eerste is. Ze zijn dan blij dat hij 'het gelukkig niet erg vindt'.

Bij kinderen van buitenlandse afkomst moeten we dan ook zorgvuldig nagaan of bovengenoemde traditionele opvattingen nog een grote rol spelen. Het kan namelijk zijn dat de hele familie binnen de clan te schande wordt gezet en voortaan wordt genegeerd. Het meisje kan niet meer rouwen binnen haar culturele groep of zij loopt gevaar te worden uitgehuwelijkt naar het land van herkomst aan een oudere figuur die niet weet wat er is gebeurd. In een buitenlands gezin kan persoonlijke wraakneming ernstige gevolgen hebben. Broer of vader moeten zich bijvoorbeeld soms werken bij seksueel misbruik van een zuster of dochter door een andere broer of een oom.

De traditionele plicht tot 'kuisheid' kon een bescherming betekenen tegen ongewenste zwangerschap. Helaas zien we ook hier weer dat de rechten van mannen voorrang hebben op de plicht tot bescherming. Rond de afkomst van kinderen van seksueel misbruikte vrouwen hangt soms zo'n geheimzinnigheid dat deze kinderen zich dikwijls gaan afvragen of hun vader wel 'de vreemde man in het donker' was. Ook gaan steeds meer vrouwen mij nu vertellen dat zij een of meer kinderen van hun vader, broer of opa hebben. In Sectie 4.10 kom ik hier nader op terug.

3.5 De risicofactor

Het komt weleens voor dat therapeuten in het 'blame the victim syndrome' trappen, waarbij zij op een bijna onmerkbare wijze toch proberen het slachtoffer de schuld te geven. Zij doen dit door serieus te vragen: 'hoe kwam het dat jij wel werd aangerand en je zus niet?' Wanneer we die vraag oprecht zouden willen beantwoorden, zouden we een groot aantal factoren in de computer moeten stoppen, zoals:

- De positie van het kind in het gezin;
- De persoonlijke voorkeur van de dader;
- De aanwezigheid van beschermende factoren voor het kind;

De oudere dochter in een gezin kan vaders lieveling zijn en juist daardoor zijn sekspop worden. De tweede kan door hem minder aanvaard zijn omdat ze eigenlijk een jongen had moeten zijn en juist daardoor zijn sekspop worden. De jongste kan zich zo onbeschermd voelen door de ouders dat zij juist daardoor blootstaat aan seksuele experimenten door haar oudere broers. Het ene meisje heeft een eigen kamer en wordt zo een gemakkelijk bereikbare prooi. De andere heeft door haar positie in huis geleerd zich verantwoordelijk te voelen voor het gezin en wordt verleid via die sterke kant: haar verantwoordelijkheidsgevoel voor het welbevinden van de andere. Moet zij daarvoor beschuldigd worden? Ik beschouw dergelijke vragen als een zwaktebod van de maatschappij die nog steeds probeert de verantwoordelijkheid voor verkrachting te leggen bij de verkrachte vrouw: het beeld van Eva als verleidster is eeuwenoud.

Wat de daderkant betreft: In een familie blijken dikwijls meer daders aanwezig te zijn. De sfeer kan 'incestueus' genoemd worden. Die sfeer kan voorkomen in streng autoritaire families met een patriarchaal gezagssysteem, in meer verlichte kringen, waar de gelijkwaardigheid van de vrouw met de mond wordt beleden, maar in de praktijk niet wordt nageleefd, bij gelovigen en ongelovigen, zwak sociale, rijke en intellectuele mensen. Of seksualiteit nu wel of niet bespreekbaar is, maakt weinig uit. In principe komt het er op neer dat de man uitmaakt waar de grenzen liggen. Hoe zwakker iemands persoonlijkheid, des te eerder zal hij 'dader' worden. Hoe sterker de vrouwen in de familie zijn, des te moeilijker zal een man de grens overschrijden. Over het algemeen valt het mij op dat vrouwen veel seksisme toelaten, terwijl ze het eigenlijk heel vernederend vinden. Veel moeders weten dat hun mannen en zoons pronoboekjes lezen, pornobanden draaien en dikwijls vermoeden zij ook dat hun dochters worden gedwongen om mee te kijken. Vrouwen zullen zich van hun collectieve verantwoordelijkheid voor seksueel misbruik van kinderen voor aanranding en verkrachting in het algemeen net zo goed bewust moeten worden als mannen. Zolang vrouwen echter behoren tot een onderdrukte minoriteit in de maatschappij, heeft het weinig zin hen hiertoe aan te sporen. Niemand kan zichzelf aan de haren uit het moeras trekken. Daarvoor is toch hulp van buitenaf nodig. Vrouwen zitten nu eenmaal met het probleem dat hun onderdrukkers in hun eigen familie zitten. Hun eigen vader, broer, man en zoon horen bij de dominante groep. Dat maakt het zo verwarrend.

3.6 De visie van de hulpverlener

Uit het bovenstaande blijkt dat het bij incest gaat om machtsverhoudingen en om de organisatie van de seksualiteit in termen van vrouwelijkheid en mannelijkheid. Wie zich gaat bezighouden met leden van een gezin waarin incest wordt vermoed of waar het inderdaad gebeurt, moet zelf een keuze maken. Een hulpverlener zal er rekening mee houden dat ook zij of hij meer of minder is gesocialiseerd tot vrouw of tot man.

- 1) Beschouw je incest als een geweldsmisdrijf?
- 2) Beschouw je incest als een overtreding van de goede zeden?
- 3) Beschouw je incest als een ziekelijke afwijking van de dader?
- 4) Beschouw je incest als gevolg van erotische fantasieën van het kind over seksuele omgang met haar vader of broer?
- 5) Beschouw je incest als gevolg van communicatiestoornissen in het gezin?

Wanneer een hulpverlener zich niet bewust is van de eigen solidariteit, loopt deze het risico verstrikt te raken in de belangen- en machtsstrijd in het gezin, waarbij óf geen van de partijen zich werkelijk gesteund voelt, óf alleen het belang van de machtigste wordt erkend. Solidariteit is een term die oorspronkelijk uit de handel komt. Personen die in het zakenleven solidair zijn met elkaar, hebben dezelfde belangen in een zaak. Zij staan voor elkaar garant omdat beiden er geld in hebben geïnvesteerd. Solidariteit laat zich niet verenigen met vrijblijvendheid, maar vereist een doordenken op het niveau van recht en onrecht. De term geeft aan: 'jouw strijd is mijn strijd; ik staat garant voor je.' Wanneer je je zo opstelt, ben je niet vrijblijvend, kun je niets meer verdoezelen. Je vindt of dat mensen zoiets mogen doen, of niet. Je bent je bewust van je eigen normen. Een volledig objectief mens bestaat niet, dat zou een robot zijn. Alles begrijpen betekent: alles goedkeuren, ook het recht van de sterkste. Solidariteit betekent niet: je eigen normen overboord zetten en meegaan in de vluchtwegen van de client. Daarmee zou de client niet echt worden gesteund, maar alleen bevestigd in haar zwakheid. De vluchtwegen moeten wel worden erkend als middelen die toen nodig waren om zich staande te houden, maar die nu overbodig zijn geworden. Samen met de client wordt dan gezocht naar nieuwe wegen.

- Een maatschappelijk werker zei: 'ik vind het nog moeilijk om een standpunt in te nemen.' Ik denk dat zij dan ook nog niet in staat is om een adequate begeleiding te geven, noch aan het slachtoffer, noch aan haar moeder of aan de dader. Een reclasseringsambtenaar kon het wel begrijpen als een man zijn stiefdochter aanrandde. Net alsof een man rechten heeft op de seksualiteit van de meisjes en vrouwen in zijn omgeving!

Ad 1) Wie incest in overeenstemming met het Wetboek van Strafrecht beschouwt als een geweldsmisdrijf, zal proberen verandering te brengen in de bestaande machtsverhoudingen. De overheid vervult hierbij een voortrekkersfunctie door middel van bovengenoemde Regeringsnota 'Bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes.' In deze Nota wordt uitgegaan van de noodzaak en de mogelijkheid tot herverdeling van macht. Het gaat er hierbij niet om dat alleen de vrouwen meer rechten krijgen en een achterstand inhalen. Het gaat om een wezenlijke verandering bij vrouwen en bij mannen: mensen vullen elkaar dan niet meer aan en bestrijden elkaar dan niet meer volgens de polariserende regels van de heteronorm, maar vormen een relatie van twee gelijkwaardige, autonome personen. Het komt neer op een keuze

tussen de harmonie van de hiërarchie of van de gelijkwaardigheid. Solidariteit komt tot zijn recht.

(Ook in het bedrijfsleven is een ontwikkeling zichtbaar tot grotere gelijkwaardigheid ten koste van de hiërarchie. In de overlevingsstrijd biedt onderlinge, op gelijkwaardigheid berustende solidariteit misschien toch meer mogelijkheid dan hiërarchie, dualisme en polarisatie. Zie Peters, De dynamiek van het Bedrijfsleven, Groningen, 1986).

Ad 2) Wie incest beschouwt als een overtreding van de goede zeden, zal geneigd zijn het taboe op het spreken erover in stand te houden. Meisjes horen maagd te blijven tot hun huwelijk en wanneer dat niet lukt, heeft het meisje gefaald haar maagdelijkheid te bewaren.

Ad 3) Wie er een ziekelijke afwijking van de dader in ziet, zal deze niet verantwoordelijk stellen voor wat hij deed, maar hem als een zielige patient beschouwen. Veel dadertherapeuten zien incest graag als gevolg van een liefdeloze jeugd. Misschien heeft een liefdeloze jeugd soms de neiging tot het plegen van incest versterkt, maar dan blijft nog de vraag hoe het komt dat vrouwen met een liefdeloze jeugd die neiging niet of in veel mindere mate hebben. Die liefdeloze jeugd lijkt zo'n mooie verklaring te geven, maar verklaart in feite helemaal niets. Zoveel mensen, afkomstig uit ontwrichte gezinnen, plegen geen geweldsmisdrijven, noch seksueel noch anderszins. We doen hen onrecht aan door te veronderstellen dat een liefdeloze jeugd per definitie hiertoe zou leiden. Wanneer wij incest blijven benaderen vanuit deze optiek, dan zouden wij de slachtoffers in principe aanmoedigen om hun hele leven 'slachtoffergedrag' te blijven vertonen en daders om alle verantwoordelijkheid voor hun daden van zich af te schuiven naar hun moeder (weer een vrouw!) die hen geen liefde gaf of naar hun echtgenote die hun emotionele verlangens nu weer niet genoeg vervult. Uit het volgende zal blijken dat ik van slachtoffers verlang dat zij zichzelf niet als slachtoffer stigmatiseren en van daders dat zij de verantwoordelijkheid voor hun daden niet bij anderen zoeken.

Ad 4) Wie incest beschouwt als gevolg van erotische fantasieën van een kind naar de vader of de broer, zal geen moeite doen om de werkelijkheid te achterhalen. Uiteraard hebben kinderen erotische fantasieën, zoals zij ook dromen over popsterren, of over carrières als clown of buschauffeur. Geen verantwoordelijke ouder zal zonder grote schade bij het kind aan te brengen, zulke dromen in werkelijkheid doen veranderen. Het gaat dan ook niet om de vraag of het kind erotische fantasieën had, maar om de verantwoordelijkheid van de ouders die een excuus zoeken voor hun eigen schuld of medeplichtigheid of voor die van hun mannelijke familielid. Als de hulpverlener zich door dat excuus laat misleiden, zal het kind (of wanneer zij later hulp gaat zoeken, de vrouw) met haar verleden opgezaagd blijven. Zij zal leren haar gedrag enige tijd aan te passen, maar vroeg of laat zal zij opnieuw gaan twifelen aan zichzelf. De dader blijft vrij rondlopen en nieuwe slachtoffers maken.

Ad 5) Wie de oorzaak van incest zoekt in een verstoorde gezinscommunicatie, zal de verantwoordelijkheid voor het seksueel misbruik ook bij het kind leggen. Via een weerbaarheidstraining kan veel worden bereikt, maar wanneer de volle verantwoordelijkheid niet wordt gelegd bij de dader en bij de eventuele medeplichtige moeder (of vader), zal het kind blijven twifelen aan zichzelf. Bovendien zal in de training aandacht moeten worden geschonken aan de eenzijdige machtsrelatie tussen

mannen en vrouwen, met de bijbehorende arbeidsdeling naar sekse en de organisatie in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het kind zal bovendien de erkenning moeten krijgen van haar minder machtige positie in het gezin. Gebeurt dat niet, dan bestaat het risico dat zij bij herhaling geen bondgenoten zal gaan zoeken, uit vrees voor het verwijt dat zij nog steeds niet weerbaar genoeg is. Bij vijf gezinnen waar in de afgelopen drie jaar de oorzaak werd gezocht in een gestoorde psychodynamiek van het gezin, waren de resultaten als volgt:

- De door vader seksueel misbruikte, oudste dochter ging op kamers wonen. Het gezin kreeg gedurende een jaar weerbaarheidstrainingen. Na ruim twee jaar bleek de jongste dochter door haar vader seksueel misbruikt te worden.
- De door vader seksueel misbruikte dochter verliet het huis. De ouders en de nog thuis wonende kinderen volgden gezinsgesprekken. Na tien maanden deed vader oneerbare voorstellen aan de verloofde van zijn nog thuis wonende zoon, waarop de zoon een suicidepoging deed.
- Zowel vader als zoon hadden de meisjes in het gezin seksueel misbruikt;. De zoon onttrok zich aan de trainingen. Na achttien maanden bleek de jongste zus zwanger te zijn. De zoon was de verwekker.
- De zoon had gedurende drie jaar zijn drie jaar jongere zus seksueel misbruikt. Het hele gezin volgde de weerbaarheidstrainingen. Over het seksueel misbruik werd niet meer gepraat, nadat de zoon in ieders bijzijn zijn excuses hiervoor aan zijn zua had moeten aanbieden. Na vier maanden liep de, nu twaalf jaar oude zus van huis weg. Bij de politie klaagde zij erover dat haar broer zich thuis nog net zo autoritair tegenover haar gedroeg als vroeger en dat hij seksueel geichte opmerkingen tegen haar maakte.
- Een pooier misbruikte zijn vijftienjarige stiefdochter. Zij werd in een pleeggezin geplaatst. De ouders werden begeleid door een psychiater, die het meisje tegen de wens van haar eigen begeleider in deze gesprekken betrok. Het meisje woont nu weer thuis. Zij tippelt.

In geen van deze gevallen werd strafvervolgning opgelegd.

Welke behandeling ook zal worden gekozen, steeds zal de hulpverlener zich bewust moeten zijn van de belangenstrijd tussen de gezinsleden onderling. Door de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen en tussen ouders en kinderen zal deze belangenstrijd bij een traditionele gezinstherapie ten koste gaan van de minder machtigen: de vrouwen en de dochters. Bij het in de Inleiding genoemde Driesporenbeleid wordt duidelijk gemaakt:

- Dat het bij seksueel misbruik gaat om een geweldsmisdrijf;
- Dat ieders belang serieus genomen wordt;
- Dat de minder machtige bescherming nodig heeft.

Ook het Driesporenbeleid zal echter mislukken, wanneer de justitiële sanctie op het volgen en naleven van de trainingen ontbreekt. In de volgende hoofdstukken wordt hierop nader ingegaan.

3.7 Freud en Miller

Het was de verdienste van Freud dat hij seksualiteit bespreekbaar maakte. Ten aanzien van seksueel misbruik van kinderen heeft Freud echter een voor het slachtoffer nadelige erfenis nagelaten. Dankzij de historicus J. Masson en de psychoanalytica Alic Miller hebben we geleerd dat ook Freud zelf gevangen zat in zijn socialisatie, die hem belemmerde in zijn analyses. Zoveel mannen, en dan nog wel uit de gegoede kringen van Wenen, konden deze dingen toch niet hebben gedaan. Zo probeerde Freud zijn oorspronkelijke verleidingstheorie in te passen in zijn pas

ontdekte theorie van het Oedipuscomplex. Kleine kinderen zouden graag met hun ouders willen vrijen en meisjes zouden jaloers zijn op de penis van hun vader (en van hun broer). Je kunt kinderen alles wijsmaken en grote mensen blijkbaar nog meer. Het valt de hulpverleners sindsdien echter moeilijk om onbevangen naar het verhaal van een meisje of een vrouw te luisteren, zonder alles tot 'projectie' te bestempelen. Nog dit jaar vroeg een psychiater in een grote inrichting in Zuid-Holland aan een jonge vrouw: 'En vond je het lekker?'

Gezien de getalsmatige verhoudingen bij incest, zouden juist meisjes meer driften hebben dan jongetjes? Zou het al die meisjes dan om een penis gaan? In werkelijkheid kan het seksueel misbruik echter al beginnen in de baby- en peuterjaren, maar bij veel kinderen ook pas rond het twaalfde/dertiende jaar. Het kind weet zich meestal haarscherp de eerste keer te herinneren: 'Ik moest op een dag mee naar de zolder, waar hij me pornoboekjes gaf—'. Of: 'Toen mama in het ziekenhuis lag, kwam hij ineens in mijn kamer en begon aan mijn borsten te zitten.'

De beste aanbevelingen voor begeleiding van seksueel misbruikte personen vond ik bij Alice Miller (Gij zult niet merken, 1983). Zij analyseert het systeem waarin kinderen (niet alleen seksueel) kunnen worden misbruikt en zij legt de verantwoordelijkheid bij de oudere, meer machtige. Zij vult niets in voor haar client, maar laat deze zelf bepalen: de hulpvraag, het moment waarop emoties worden getoond, het doel en het tempo waarlangs dat doel wordt bereikt. Miller stimuleert de ontwikkeling van autonome mensen en zij is zich als hulpverlener bewust van haar eigen grenzen.

Na deze uiteenzetting over de verstrengeling van dualistisch denken met de belangenstrijd tussen vrouwen en mannen en met de ongelijk machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen en kinderen en ouders, wordt nagegaan welke gevolgen seksueel misbruik heeft.

4 De gevolgen van incest

4.1 *Het gevaar van generalisaties*

Het valt mij op dat veel auteurs hun manuscript blijkbaar niet eerst aan mensen laten lezen die zelf seksueel misbruikt zijn. Zij lopen hiermee het risico de werkelijkheid te verdoezelen. Er wordt nieuwe verwarring toegevoegd. Ten behoeve van de overzichtelijkheid streven auteurs bovendien vaak naar generalisaties. Het gevolg kan zijn dat de hulpverlener de publikatie als norm gaat hanteren en de client gaat vertellen wat zij voelt en welke stappen zij achtereenvolgens moet gaan zetten. De afhankelijkheid van de client wordt dan vergroot en zij kan alle narigheid en elke depressie in haar leven aan haar incestervaring gaan wijten, of (omdat de therapeut het zegt) haar incestervaring opnieuw bagatelliseren. Relativeren wil nog niet zeggen: hanteren. Wie een zwaar verlies heeft geleden, vraagt van de omgeving de volledige ERKENNING van dat verlies en van de pijn die het meebrengt. PAS NA DIE ERKENNING BEGINT HET PROCES VAN AFSTAND NEMEN, HANTEREN VAN HET GEMIS, VERZOENING. Niet wat de hulpverlener vindt, maar wat de client vraagt, telt mee in de begeleiding. Is de hulpverlener het niet eens met de client, dan zal de client een andere begeleider moeten kunnen kiezen. De oorzaak van het stoppen van een begeleiding ligt meestal aan beide zijden: de problematiek van de hulpvraag past niet bij de bagage van de hulpverlener.

In veel gevallen speelt de incestervaring inderdaad een centrale rol in het verdere leven, maar bij elke persoon op een eigen unieke wijze.

Eigenlijk zou de hulpverlener bij jonge of inmiddels volwassen geworden vrouwen alleen maar moeten vragen: welke gevolgen heeft dat alles voor je gehad? Door de veelzijdigheid van het probleem brengt elke incestsituatie zijn eigen geolgen met zich mee. Ik kan hooguit enkele heel algemene tendenzen geven die ik bij werkelijk alle slachtoffers ontdekte. Bij kinderen is nauwkeurige observatie van grote aantallen vereist. Daarnaast kan voorzichtig gebruik worden gemaakt van datgene wat ouderen zich uit hun kindertijd en puberteit herinneren.

Een tweede gevaar van oppervlakkige opsommingen is dat van het stigma of de stereotypering.

4.2 Het stigmatiseringseffect

In onze maatschappij willen mensen hun normatieve verwachtingen aangaande gedrag of karakter stereotyperen of profileren. Degenen die 'anders' zijn omdat ze niet voldoen aan de normatieve verwachtingen die in de samenleving heersen, komen in aanmerking voor stigmatisering. Hun gedrag wordt geproblematiseerd. Een vrouw met incestervaring zou haar kinderen geen warmte kunnen geven en bij een mislukt huwelijk zou haar oude incestervaring de problemen hebben veroorzaakt. Opnieuw wordt zij voor alle narigheid verantwoordelijk gesteld. We moeten voorzichtig zijn, niet terecht te komen in het 'blame the victim syndrome.' Sommige vrouwen en meisjes trekken dit ook zelf naar zich toe: 'ik kan niet vrijen, kan geen relatie in stand houden, sla mijn kinderen, kan me niet concentreren.' Dat zou dan allemaal door de incestervaring komen. Dat ook haar partner zijn aandeel heeft in het mislukken van het huwelijk, dat meer factoren debet kunnen zijn aan vervelende situaties, verdwijnt op deze manier gemakshalve buiten het gezichtsveld. Ik waarschuw dan ook tegen dit verschijnsel. Een psycholoog bij de Riagg vertelde mij dat zij in haar werk wordt beoordeeld op haar bekend geworden incestervaring: jij hebt incest meegemaakt en dus zul jij een bepaalde client niet kunnen helpen, je zult te gauw geëmotioneerd raken, je kunt niet met mannen omgaan.

Omdat het leven van zoveel vrouwen en mannen diepgaand is verwoest door seksueel misbruik in hun jeugd, is het toch nodig om de wortels van de beschadigingen en ontwikkelingsstoornissen op te zoeken.

4.3 Nabijheid en negatie

Uit de talloze verhalen van vrouwen en meisjes met incestervaring meen ik te concluderen dat incest in hoofdzaak betekent:

De combinatie van de intiemste nabijheid en het grootste isolement.

Die verwarring stichtende combinatie van luguber contact en gruwelijke afwijzing loopt als een rode draad door de rest van dit verhaal.

- De nabijheid van de aanrander die ze niet wil, waarbij ze afschuwelijke (maar tegelijkertijd soms ook prettige) lichamelijke gevoelens kan hebben, waarvoor ze zich schaamt omdat het contact haar wordt opgedrongen, bezorgt haar later zelfvernietigingsdrang. Ze verliest een deel van haar zelfvertrouwen, omdat ze deze vernedering moest toelaten.

Anderszijds voelt ze zich afgewezen:

- Als persoon door haar aanrander en
- Als kind dat bescherming behoeft, door haar moeder.

Het is mogelijk dat de drang tot zelfvernietiging die met de aanranding te maken heeft, wordt versterkt door die dubbele afwijzing. Wanneer vervolgens de rest van de familie en de hulpverlening haar afwijst omdat ze haar verhaal niet geloven, het bagatelliseren of terugbrengen tot erotische kinderfantasieën, dan lijkt de negatie compleet. Het valt mij op dat neiging tot automutilatie en suicide juist bij broer-zuster verkrachting zo hardnekkig kan zijn. Ik zoek de voorlopige verklaring hiervoor in de dubbele afwijzing: zowel vader als moeder houden in dit geval meestal de broer(s) de hand boven het hoofd (zie hiervoor ook Jonker, 1985, 'Godsdienst en Incest'). Enerzijds gaf de aanrander haar aandacht; en een kind wil graag aandacht. Maar die aandacht is luguber, want hij betekent het verraad aan haar eigen wil, aan haar persoon, aan de waarheid. Die aandacht kon betekenen dat zij de concurrente van haar moeder moest worden, of medeplichtige in het bedrog van haar broer of zwager. Het is de vernederende aandacht die enigszins wordt benaderd door die van vernederende aandacht die enigszins wordt benaderd door die van vernederende persoonlijk 'spot.' Het gaat bij het contact met de verkrachter ook om een van de meest intieme belevenissen. Een buitenstaander kan de ervaring ongeveer vergelijken met die bij een inbraak: de bewoner ervaart het enge idee dat iemand met zijn handen in haar linnenkast of in haar persoonlijke papieren heet gewroet. De hulpverlener begrijpt soms niet dat het meisje haar verkrachter vriendelijk kan benaderen, medelijden met hem heeft, niet boos op hem kan worden. Een meisje zegt in haar eerste gesprek met mij: 'ik kan niet goed boos op hem worden, want hij gaf mij ook aandacht.' Als de hulpverlener vraagt: 'zou de dat liefde kunnen noemen?', zegt zij: 'nee, liefde is ècht.'

Een jonge vrouw van 29 jaar zegt over de aandacht het volgende: 'Doordat hij die dingen met mij deed, ging ik denken dat ik belangrijk voor hem was en dat geeft je een prettig gevoel. Het is een luguber spel omdat hij toen de enige was die mijn emotionele verlanges vervulde. Maar dat is het moeilijke ervan. ... Dat je op dat moment zo'n honger hebt in emotionele aandacht dat je dat gevoel van belangrijkheid gaat stellen boven je verzet en je weerzin tegen dat wat er met je gebeurde en wat je met je vader niet wilde beleven. Toen ik hoorde dat hij het met mijn zus ook heeft geprobeerd, was ik jaloers omdat ik dacht dat ik zijn lieve meisje was. Ze vertelde mij later dat zij dat belangrijke gevoel ook had gehad, maar blijkbaar was haar honder niet zo groot dat ze dat gevoel liet prevaleren boven haar verzet. We hebben samen nagegaan hoe het zou komen dat zij zich minder verwaarloosd had gevoeld en we ontdekten toen een groot aantal verschillen tussen ons beiden, bijvoorbeeld wat betreft de positie in ons gezin, de toestand waarin mijn moeder zich bevond toen wij kleuter waren, de veiligheid op school.' Een achttien jarig meisje dat vanaf haar achtste jaar is aangerand en vanaf haar elfde wekelijks werd verkracht, zegt: 'Hou ik van hem, haat ik hem'? Een ander zegt: 'In wezen heeft hij mij gesloten, lichamelijk en geestelijk. Ik weet niet of ik ooit iets met een jongen zou kunnen.'

4.4 De langdurige negatie

Anderzijds voelt het kind zich door beide ouders afgewezen: Bij vader-dochter verkrachting ervaart zij zich als persoon door haar vader ontkend en door moeder afgewezen omdat zij van moeder hiertegen bescherming had verwacht; bovendien wil moeder haar verhaal dikwijls niet of maar ten dele geloven. Bij broer-zuster verkrachting had zij bescherming van beide ouders verwacht (maar vooral van moeder, in overeenstemming met de arbeidsdeling naar sekse.) Waar beide ouders meestal wel de zoon maar niet de dochter geloven, voelt zij zich bovendien door

beiden beschouwd als een slecht kind, een leugenaars, iemand die valse beschuldigingen rondstrooit over zoiets engs en ergs als incest.

Een jonge, door een broer en zwager verkrachte vrouw blijft haar vader insmeekbeden en woede aanvallen achtervolgen met de eis om haar te geloven. Haar moeder heeft haar na jaren wel geloofd, maar haar vader blijft zijn zoon en schoonzoon de hand boven het hoofd houden. Hij verwijt de vrouw nu eens dat zij het heeft uitgelokt, dan weer dat ze overdrijft, dan weer dat zij de maatschappelijke positie van de 'verdachten' in gevaar brengt door haar verhalen. Deze vrouw kan niet loskomen van haar pogingen tot automutilatie en suicide. Zij ervaart de afwijzing door haar vader als een afwijzing van haar persoon. De dood is haar voortdurende begeleider.

Bij de Vereniging VSK melden zich dikwijls de zwaarste gevallen van incest en tevens de vrouwen die jarenlang een goede hulpverlening hebben gemist. Ik heb dan ook veel te maken met anorexia nervosa gevallen suicidepogingen. Ik vraag mij af of deze reacties vermeden kunnen worden door het kind tijdig te confronteren met de duidelijkheid van de psychische afwezigheid van de moeder. Met andere woorden: moeten wij zo veel mogelijk streven naar hereniging van het kind met de moeder, wanneer de moeder bij haar man, de vader, wil blijven? Wat is beter: uithuisplaatsing waarbij het kind met een zo goed mogelijke begeleiding snel door de pijn heen moet van het besef dat haar moeder voor haar verkrachter kiest, of een gezinshereniging, waarbij het kind dagelijks moet ervaren dat haar moeder niet solidair met haar is? Bij gezinshereniging ervaar ik dat de ouders de begeleiding van het kind door hulpverlening van buiten, zo snel mogelijk afkappen. Ik heb dit nu ervaren met meisjes in vijf gezinnen. De enkele keren dat ik nog iets van hen verneem, merk ik dat ze nog zwaarder onder druk staan dan voorheen. Van twee meisjes weet ik dat zij opnieuw seksueel misbruikt worden. Ik haal weer de hoofdpersoon aan uit de film (XXXwelke film?? XXX) 'Er snijdt en mij een diepe scherpe pijn.' Wanneer je naar haar luistert, zou je in elk geval niet kiezen voor hereniging. Als ik de meisjes en vrouwen in de Vereniging goed beluister, meen ik dezelfde conclusie te moeten trekken.

Als de combinatie van nabijheid en afwijzing niet wordt dorzien, kan ook de hulpverlener worden meegesleept door de verwarring bij het slachtoffer.

Zoals vermeld, veroorzaakt incest de gevolgen van de combinatie van vernederend, intiem contact en totale afwijzing, met zelfvernietiging als uiterste consequentie van beide ervaringen en als vlucht uit de verwarring.

Mede in samenhang met de combinatie van contact en afwijzing staat de poging om meer dan anderen in verschillende werkelijkheden te leven. Het kind zoekt bijvoorbeeld aan de ene kant de dood als uitweg, aan de andere kant vreest zij de chaos en de negatie in haar leven en klampt zij zich vast aan elke strohalm of schijnwerkelijkheid die zij tegenkomt:

'Ik ben een openstaande deur, klepperend in de wind.

Waar is de grendel en wie wil hem sluiten?'

4.5 Verschillende werkelijkheden

Dit leven in twee werkelijkheden wordt misschien het kernachtigst uitgedrukt door de negentienjarige jongen die zegt: 'Ik ben aldoor aan het dwalen, ik leef in de woestijn, maar toen ik uit huis ging, voelde ik dat ik mijn gevangenis met mij meedroeg. In alles wat mensen tegen me zeggen, in elke aanraking ervaar ik de vernedering, maar

omdat ik weet dat ik dan overdrijf, beheers ik me en laat ik nooit iets merken. Dat noem ik mijn gevangenis.'

Een veertigjarige vrouw zegt:

'Ik durfde mij niet aan te sluiten bij de Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het Gezin, omdat ik bang was dat jullie met niet zouden moeten, maar van elke man verwacht ik dat hij me zal aanraken. Dat wil ik, maar tegelijkertijd voel ik me dan vernederd. Naar jullie verlang ik, maar ik durf niet te komen.'

Deze vrouw durfde tenslotte haar huis niet meer uit. Wel belde ze mij af en toe op, maar twee jaar lang mocht ik haar niet zien. Zij schaamde zich.

De twee werkelijkheden uiteten zich ook in de splitsing tussen lichaam en geest, waarbij velen hun lichaam als versteend ervaren of als niet bestaand. Zij proberen als het ware buiten hun lichaam te leven.

Sommigen proberen met hun verstand alleen te leven. Hun gevoel is uitgeschakeld of onderdrukt.

Bij dergelijke splitsingen kunnen allerlei vormen voorkomen van automutilatie (zelfvernietiging) en psychosomatische ziektebeelden als afgeleide klachten.

4.6 Gebrek aan zelfvertrouwen

Een belangrijk kenmerk is het gebrek aan zelfvertrouwen. Een vrouw met incestervaring heeft dikwijls een slecht zelfbeeld, een laag beeld van vrouwen in het algemeen. Ze is vernederd in haar vrouwzijn, ze neemt zichzelf kwalijk dat ze niet in staat was haar seksualiteit te beschermen. Ze verwijt haar moeder onvoldoende bescherming en afwijzing. Haar moeder was haar sekserol-identificatiemodel. Het gevolg is dat zij zich meer dan andere vrouwen schaamt voor haar vrouw-zijn.

Velen klagen erover dat zij eigenlijk voortdurend een rol spelen, zich nooit echt voelen. Hun normbesef is zo verward en hun zelfvertrouwen dermate slecht ontwikkeld dat zij geneigd zijn, zich altijd aan te passen aan hun omgeving.

4.7 Prostituerend effect

Een van de belangrijkste gevolgen is het prostituerend effect dat incest heeft op het meisje. Dit prostituerend effect veroorzaakt op zijn beurt weer twee werkelijkheden, met andere woorden we onderscheiden prostituerend gedrag in twee segmenten:

- 1) Zij speelt de uitdagende, seksueel gerichte meid. Het gaat hierbij niet om haar eigen seksualiteit, maar om die van hèn. Haar seksualiteit is passief gericht. Ik neem seksualiteit hierbij in brede zin: houding, gedrag, gevoelens en emoties, uitingen van liefde.
- 2) Ze heeft geleerd zich weg te cijferen en steeds opnieuw gebruikt te worden. Dan zal de sfeer goed blijven en kan zij overleven. Ze stelt zich dienstbaar op voor mannen, zodat ze bij hen in de smaak valt. Ze lacht veel. Dat lachen komt dikwijls in de plaats van huilen. Ze moet a-seksueel blijven, een madonna, verzorgster zijn.

Dit prostituerend effect wordt weer verscherpt door de negatie van de als psychisch afwezig ervaren moeder. Er heeft zich onvoldoende basisvertrouwen ontwikkeld. Het kind kan zich daardoor niet met succes verzetten tegen de lessen die zij aan de verkrachtingen ontleent. Het prostituerend effect kan dan ook worden gezien als een vluchtstrategie.

Een voorbeeld:

Een vrouw kan haar incestervaring voldoende hanteren, maar zij krijgt kritiek over haar gedrag tegenover mannen. Als zij met een man praat, houdt ze haar hoofd scheef, zet een lief stemmetje op, lacht veel, gebaart nerveus. De vrouw realiseert zich dat zij een man nog steeds niet serieus neemt. Ze wordt zich ervan bewust dat zij aan een mogelijke aanranding denkt en bij voorbaat haar vluchtweg inslaat: de sfeer goedhouden, hij wil wat, hoe moet ik reageren? Vooral lief zijn, dan kan hij me niet verwijten dat ik me onvrouwelijk gedraag. Tijdens het gesprek hierover herinnert de vrouw zich dat haar verkrachter haar prees om haar vrouwelijkheid en haar zusje vernedere met opmerkingen over het onvrouwelijk gedrag dat deze zus volgens hem vertoonde. De vrouw probeerde door lief te zijn de vernederingen te verminderen. 'Dat hij mij seksueel misbruikte was al erg genoeg, ik wilde niet ook nog in het openbaar vernederd worden,' zegt zij.

4.8 Overlevingsstrategieën

In de vorige paragraaf werd het prostituerend gedrag van het meisje geduid als overlevingsstrategie. Ook andere vormen van gedrag en beleving van de werkelijkheid hebben de betekenis om te ontsnappen aan de twee werkelijkheden van het lugubere contact en de afwijzing.

Als overlevings-mechanisme probeert het meisje dikwijls zich zo klein mogelijk te maken en haar gevoelens zo diep mogelijk weg te stoppen. Ze heeft geen contact meer met de werkelijkheid. Een vrouw zegt: 'Na een paar gesprekken voelde ik ineens de steentjes van de straat onder mijn voeten. Ik had weer contact met de aarde. Ik leefde.' Vervolgens begon ze te huilen. De verlossende huilbui die zij twintig jaar lang had opgekropt.

Dit 'zweven' wordt door meer vrouwen genoemd. Het is soms ook zichtbaar aan de manier waarop de meisjes en vrouwen zitten. Ze kruipen in elkaar met de benen van de grond.

De vijftienjarige Sonja zegt dat ze voortdurend op de vlucht is voor de drie verkrachters in de familie: vader, de oudste broer en opa.

Emmy is nu 22 jaar. Tussen haar veertiende en zestiende jaar woonde zij in bij familieleden. De man mishandelde haar om het minste geringste. Emmy zegt: 'Ik durfde niets meer, niet mijn neus snuiten, zitten, staan, hard en zacht lopen, eten en drinken. Ik bleef zo lang mogelijk op mijn kamertje. Ik durfde niet naar de w.c. te gaan uit angst dat ik iemand zou tegenkomen. Ik dronk en at zo weinig mogelijk. Maar ik heb nu wel steeds blaasontstekingen en last van mijn ingewanden. De Kinderbescherming geloofde destijds mijn verhaal niet.'

4.9 Schuldgevoel

Mensen zoeken een verklaring voor alles wat hen overkomt. Zij willen hun omgeving ordenen, verlangen houvast, hebben een structuur nodig om te kunnen leven. Incest is onverklaarbaar. Wanneer het kind dan ook de schuld bij zichzelf zoekt, kan dat gebeuren op zoek naar een verklaring, zoals mensen wel meer geneigd zijn de schuld bij zichzelf te zoeken wanneer zij plotseling iets ergs meemaken. Daar komt nog bij dat het kind zichzelf ervaart als de minder machtige. Iemand die meer macht heeft, kan minder gemakkelijk tot zondebok verklaard worden, ook door zichzelf. Tot zover kan het schuldgevoel dat bij seksueel misbruikte personen veel wordt aangetroffen, worden geduid als overlevingsstrategie van het kind zelf.

Maar we zouden verstrikt raken in het incestsysteem, wanneer we niet opmerken dat het schuldgevoel ook van buiten af aan het slachtoffer wordt opgelegd. Zowel de dader als dikwijls de moeder en andere familieleden hebben de neiging om het kind te overladen met verwijten: 'Waarom had ze het toegelaten, waarom had ze niet eerder gepraat, ze was altijd al een lastig kind, misschien heeft ze het wel uitgelokt, waarom maakt ze er zo'n ophef van, nu ze erover heeft gepraat ligt het gezin uit elkaar, door haar is het huwelijk stuk, lijden de andere kinderen, zit vader in de gevangenis.' Sommige hulpverleners hebben zo'n haast om de client ertoe te brengen dat zij haar ervaringen gaat relativeren, dat zij het schuldgevoel van de client zonder meer duiden als overlevingsstrategie. De client wil graag genezen en knikt ijverig mee: de positieve duiding van het akelige schuldgevoel geeft tijdelijk wat verlichting. Maar al gauw voelt de client dat het niet klopt. Dit schuldgevoel is niet alleen haar eigen vlucht poging geweest, maar was ook de vluchtroute van de dader en van de mensen in haar omgeving die haar met die beschuldiging ernstig hebben bezeerd. Wanneer de hulpverlener die pijn niet erkent, wordt nieuwe misleiding toegevoegd aan de bestaande verwarring. De hulpverlener toont daarmee onvoldoende op de hoogte te zijn van het incestsysteem.

4.10 Zwangerschap

Bij de gevolgen van incest wordt nog te veel het risico van zwangerschap vergeten. Zowel in 'Godsdienst en Incest' als in de radio uitzending voor de VPRO van 21 december 1985 en in het tijdschrift Wending (nr 2, 1986) laat ik dit risico en de angst ervoor aan de orde komen.

De kwestie werd eind 1985 mijns inziens weer actueel toen het kabinet, in het kader van de liberalisering van de zedelijkheidswetgeving, bij de Raad van State en wetsontwerp indiende waarbij seksuele omgang met kinderen tussen 12 en 16 jaar niet langer strafbaar is, behalve in gevallen waarbij dwang of duidelijk overwicht aanwezig is of kan zijn.

Hoe bang een kind kan zijn voor zwangerschap, werd mij nog weer eens duidelijk door de woorden van een tienjarig meisje dat op haar vijfde jaar was verkracht: 'ja, maar ald ie tijd zit dat kindje in mijn buik te groeien.' Het kind was slecht gaan eten en reageerde panisch wanneer ze zag dat haar moeder en haar nieuwe vriend elkaar liefdevol aanraakten. Ze had geleerd hoe kindjes ontstaan en ze had met die kennis de samenhang vermoed van haar verkrachting met het gevaar van zwangerschap.

Veel, ook oudere meisjes, zijn in deze tijd nog bang voor dit risico. Een 15-jarige zei: 'Ik dacht steeds maar aan een ding: als ik maar niet in verwachting raak.' Meisjes van twaalf tot zestien jaar weten vaak nog weinig, of ze kennen de risico's maar al te goed. Jongens, maar ook oudere mannen zijn vaak slordig met voorbehoedsmiddelen. Sommige daders proberen een abortus bij het kind op te wekken. Als de zwangerschap wel wordt uitgedragen, groeit de angst van het kind tot wurgende zekerheid. Haar lijfje krijgt lidtekens. Hoe moet het nu verder met de kind-moeder en haar kind? De carrière van het meisje kan hierdoor ernstig worden belemmerd. Het verbaast mij te horen dat twee jaar geleden geen diepgaand onderzoek werd ingesteld na de bevalling van een twaalfjarig meisje. Er wordt ook nu nog dikwijls volstaan met de vraag aan het kind wie de verwekker is. Natuurlijk is het kind onder zware bedreiging duidelijk gemaakt dat ze de ware verwekker moet verzwijgen. Meisjes en jonges tot zestien jaar vrijen gewoon met elkaar, hoewel dat nu in feite strafbaar zou zijn. Die absurde toestand zou kunnen veranderen door een wet die seksueel contact tussen jongeren bijvoorbeeld boven veertien jaar vrijgeeft, mits er geen sprake is van fysieke of psychische dwang, maar dan moeten de machtsverhoudingen tussen vrouwen en

mannen eerst zijn rechtgetrokken en dan moeten jonges veel meer dan nu, rekening houden met het risico van zwangerschap bij meisjes. Meisjes moeten beter worden voorgelicht. Seksuele contacten tussen ouderen en jongeren beneden zestien jaar moeten wel strafbaar blijven.

Het is misleidend dat voor-, zowel als tengstanders van de liberalisering van de zedelijkheidswetgeving praten over ‘kinderen’, net alsof meisjes niet meer risico lopen dan jongens en het alsof meisjes dezelfde maatschappelijke positie zouden bezitten als jongens.

Hoewel elke incestervaring op zichzelf moet worden beoordeeld, kunnen, zoals uit het voorafgaande blijkt, toch enkele algemene elementen in de betekenis en de gevolgen van incest worden aangetoond. De belangrijkste zijn: de schadelijke combinatie van schuldgevoel en het prostituerend effect. Geen van deze elementen staat op zichzelf. Er is een voortdurende wisselwerking merkbaar. Dan is er de ontwikkelingsstoornis op zich bij het kind. Tenslotte worden de afgeleide psychische en psychosomatische klachten erkend als gevolg van incest. Voor dergelijke ernstige geschadigingen is een deskundige hulpverlening nodig. In het volgende hoofdstuk wordt nagegaan wie hiervoor in aanmerking komt en hoe de hulpverlening het beste plaats vindt.

5 Actie bij melding van incest

Wat kan een hulpverlener doen bij een melding die direct, via derden of via afgeleide klachten binnenkomt?

Veel hulpverleners zien bij incest vooral het slachtoffer als patient. Ook de dader wordt dikwijls als een zieke beschouwd. Of incest zou alleen bestaan in de erotische fantasieën van het kleine kind dat met haar vader zou willen vrijden. Zij willen niet inzien dat het hier gaat om een misdrijf waarbij meer mensen zijn betrokken en dat vraagt om opheldering en om duidelijkheid. Ik herhaal hierbij de woorden uit het citaat op pagina 2 van dit boek, waarin Couperus vertelt over een misdrijf dat nooit is opgehelderd en dat voortsleept achter de generaties aan, omdat het gerucht nooit is geworden ‘tot een stem en een aanklacht.’ Een misdrijf vereist duidelijkheid, anders blijft het voor het misbruikte kind haar hele leven lang een centrale rol spelen.

Niets wordt zo intiem beleefd, levert zoveel hartstochten op, maar istegelijk zo maatschappelijk bepaald als seksualiteit. Wanneer het kind het probleem naar buiten brengt, loopt zij het risico dat het hele gezin en een deel van de familie zich tegen haar keert. Het kind schaamt zich voor het feit dat het zich moet laten misbruiken. Ze voelt zich schuldig tegenover zichzelf en haar moeder. Wanneer verzet niet helpt, probeert zij zich noodgedwongen bij de situatie neet te leggen door ‘daderidentificatie’, dat wil zeggen door zich verantwoordelijk te voelen voor de vervulling van zijn verlangens. De dader weet dat hij de traditionele afspraken over het ‘ongeschonden’ uithuwelijken van zijn dochter heeft verbroken. Hij weet dat hij zijn kind als een pop misbruikte, dat hij zijn vrouw bedroog en het kind betrok in een sfeer van leugens.

De moeder in het gezin voelt zich vaak schuldig, omdat zij meent mislukt te zijn in haar taak als echtgenote en moeder. Haar keuze om haar man vanwege incest te verlaten, wordt dikwijls belemmerd door de vele sociaal-economische belangen die zij in het huwelijk investeerde en door haar achterstand in maatschappelijke vaardigheden.

Zowel de dader, als de moeder, als het kind zullen dan ook lange tijd zwijgen.

Het kind raakt in haar ontwikkeling gestoord, zij verliest haar zelfvertrouwen en gaat 'overlevingsstrategieën' hanteren. Zij kan risicogedrag vertonen of zichzelf beschadigen. Deze uitingen kunnen worden gezien als signalen van wat er mis is. Worden de signalen niet opgevangen, dan gaat het kind soms praten wanneer er een verandering in de thuissituatie optreedt:

- Hetzij doordat zij sterker wordt;
- Hetzij wanneer zij perspectief op een veiliger situatie krijgt;
- Hetzij doordat de terreur toeneemt.

Aanvankelijk gingen wij ervan uit dat de politie pas hoefde in te grijpen wanneer de hulpverlening faalde. Maar na een halfjaar werd het duidelijk dat het kind dan in nog veel grotere moeilijkheden terechtkwam. Er werd een protocol ontwikkeld, waarbij meesdal de politie wordt ingeschakeld zodra het zeker is dat er incest plaats vindt of vond.

Er vindt nu overleg plaats met justitie om tot een zo goed mogelijk daderbeleid te komen. Sommige kinderen willen namelijk wel dat de situatie thuis verandert, dat er duidelijkheid komt en dat haar verhaal wordt geloofd. Zij willen ook wel dat hun vader of broer te horen krijgt hoe verkeerd hij bezig was, maar ze willen niet op hun geweten hebben dat hij in de gevangenis zou komen. Met een goede begeleiding kunnen we dit schuldgevoel bij het kind wegnemen. Toch kan het, zeker in het begin, een extra belasting voor het kind betekenen. De beste oplossing lijkt tot zover dat de dader in het 'justitieel vervolgingscircuit' terechtkomt. Sommigen krijgen dan een gedwongen hulpverlening opgelegd. Weigert de man de behandeling te ondergaan, dan kan hij alsnog celstraf krijgen. Er zijn hulpverleners die protesteren tegen zo'n beleid omdat zij menen dat gedwongen hulpverlening niet werkt. Aangezien niemand vrijwillig hulp zoekt, maar bijna altijd vanuit een klemsituatie, lijkt ons dat bezwaar wel overkomelijk. Immers ook de slachtoffers wachten meestal tot het uiterste voordat zij openstaan voor hulp. Wij menen dat de keuze voor een gedwongen hulp voor de dader in het justitieel vervolgingscircuit beter is dan de botte bijl van de gevangenis.

Wel zullen er veel meer mensen uit de wereld van de reclassering en psychiatrie moeten worden getraind voor deze specifieke vorm van 'dadertherapie.' In hoofdstuk 5 en 6 wordt dit onderwerp verder besproken.

Wanneer incest wordt beschouwd als een geweldsmisdrijf, is het duidelijk dat beëindiging ervan niet door een persoon tot stand kan worden gebracht, tenzij deze persoon zou beschikken over bovenmenselijke kracht en inzicht. Op de televisie zien we weleens zo'n superman of -vrouw optreden, maar in werkelijkheid ervaren we dat een persoon bij het speuren naar een misdrijf te veel risico's loopt. Bij het opsporen van incest werken we dan ook altijd in teamverband, waarbij het liefst iemand van het Bureau Vertrouwensartsen, een onderzoeker van de politie, en een ervaringsdeskundige zijn betrokken. Bij de politie wordt geïnformeerd of daar iets bekend is van het betreffende gezin. Vervolgens zoeken we naar betrouwbare volwassenen die het kind kennen en die verantwoordelijkheid op zich durven nemen. We zoeken zoveel mogelijk gegevens over het kind. We blijven zo lang mogelijk buiten het gezin opereren.

Het spoorwerk verloopt ongeveer als volgt:

Wie de signalen of woorden van het kind opvangt, kan deze het beste melden bij het Bureau Vertrouwensartsen in Den Haag. Hier is sinds 1983 een speciaal Incestteam gevormd. De leden van dit team hebben weer contacten met deskundige hulpverleners in de regio rond Den Haag. Zo is er langzamerhand een heel netwerk van deskundigen

opgebouwd. Dergelijke teams worden elders in Nederland eveneens gevormd, dikwijls vanuit het Bureau Vertrouwensartsen.

Met de melder wordt besproken wie de beste persoon is die kan proberen zoveel mogelijk FEITEN te achterhalen. Zo'n persoon kan de melder zelf zijn, of iemand van de school, het clubhuis, een gezinsverzorgster, kortom iemand die het kind regelmatig ziet en in wie het kind vertrouwen heeft. Deze persoon moet leren hoe je over zoiets met een kind praat. Er moeten directe vragen worden gesteld. Aan de hand van tekeningen of poppenspel kunnen de feiten worden achterhaald. Geslachtsdelen moeten kunnen worden benoemd. Zo nodig wordt iemand uit het Incestteam van het Bureau Vertrouwensartsen zelf ingeschakeld om met het kind te praten. Denk niet te gauw dat je het wel kunt. Door een onzorgvuldige benadering kan het kind hermetisch dichtslaan. We zoeken voor dit werk dan ook naar de meest deskundige. Het zoeken naar de feiten kan gebeuren in een direct tweegesprek of in een langere serie gesprekken, waarbij eerst een vertrouwensband wordt opgebouwd. Hulpverleners hebben soms de neiging om te snel door te prikken en soms de neiging eindeloos om de hete brij heen te draaien, waarbij het kind hoe langer hoe minder ertoe komt om iets los te laten. Zij gaat steeds meer twijfelen aan haar eigen verhaal wanneer de ander niet doorpakt, haar signalen niet serieus neemt. Ook wordt nagegaan hoe dringend direct ingrijpen is voor het kind zelf of voor de anderen. Voor de gesprekken met het kind wordt een neutrale veilige plaats gezocht, liefst niet in het huis van een vriendinnetje van het kind. De verwarring wordt hierdoor alleen nog maar groter. Het is soms moeilijk om een goede plaats te vinden voor dergelijke gesprekken.

In geen geval gaat de melder of een andere hulpverlener direct naar de ouders van het kind. De kans is te groot dat de moeder niet sterk genoeg is om het verhaal van het kind direct te geloven. Vader zal ontkennen, boos worden en het kind direct onmogelijk maken nog met buitenstaanders over het probleem te praten. Bij kinderen beneden veertien jaar wordt zo snel mogelijk ingegrepen. Wanneer de hulpverlener met het kind gaat praten, lopen we naemlijk het risico dat het kind thuis ook verandert, zich gaat verzetten of 'doorslaat' tegenover moeder. Zodra het kind gaat praten, is er dan ook niet veel tijd meer. Daarom moet van te voren een plan zijn opgesteld hoe er wordt gehandeld en wie dat doet. Hieruit blijkt dat de eerste opvang van incest in teamverband moet worden gedaan.

De hulpverlener bespreekt eerst, zo mogelijk met het kind zelf, welke risico's aan het spreken thuis verbonden zijn en maakt met het kind boven ongeveer veertien jaar een afspraak: zij zal haar verhaal bij de hulpverlener vertellen, maar thuis nog zwijgen. Dan zal een plan worden gemaakt, hoe het verder moet. Zodra de hulpverlener de feiten van het kind heeft gehoord, probeert hij haar te laten beseffen dat wat haar is aangedaan, niet goed was, dat zij er niets aan kon doen, maar dat er wel iets moet veranderen. Het seksueel misbruik moet ophouden, anders zal zij zich steeds beroerder gaan voelen.

Zodra er voldoende gegevens zijn, kan de dader worden geconfronteerd met met de feiten. Deze confrontatie geschiedt door een daartoe bevoegd persoon: een onderzoeker van kinder- en zedenpolitie. Een gewone hulpverlener heeft onvoldoende officiële macht om iemand tegen zijn zin zijn verhaal te laten vertellen. Als de dader niet meteen wordt geconfronteerd met een onderzoeker, krijgt hij tijd om leugens te bedenken en het kind en de moeder nog meer onder druk te zetten. Het gezin sluit zich nog hermetischer dan voorheen. Als het hem lukt om de hulpverleners te misleiden, zal hij meestal na enige tijd gewoon verder gaan met het seksueel misbruik. Wanneer we het kind kunnen vertellen dat haar vader of broer door een deskundige zal worden begeleid, kunnen we haar waarschijnlijk gemakkelijker tot

praten krijgen dan in de huidige situatie waarbij we weten dat er celstraf zal volgen. Meestal heeft de dader het kind bedreigd om te zwijgen. De hulpverlener zal het kind helpen haar schuldgevoel wegens haar 'verraad' te overwinnen en haar doen inzien dat de dreigingen van de dader hoorden bij het leugensysteem dat incest heet. Er zal haar een nieuw perspectief worden geboden. Wanneer de hulpverlener de overtuiging heeft dat de stap naar de politie de meeste kans van slagen biedt, kan hij de kinder- en zedenpolitie van gemeente of rijk alvast inlichten over de plannen. De hulpverlener is op de hoogte van het gebroken gezinssysteem waarin het kind leeft en moet kennis hebben van de brokken die er kunnen worden gemaakt wanneer politie en justitie niet worden ingescheld. De hulpverlener moet weten dat een gedwongen hulpverlening altijd beter is dan geen hulpverlening. Voor het verhoor van de dader wordt een veilige plaats gezocht voor het kind, waar het kan blijven totdat moeder een keuze heeft gemaakt.

5.1 *Het driesporenbeleid*

In plaats van de vroegere individuele benadering die de schuldvraag van alles wat iemand overkwam, zocht bij het individu, kwam in de jaren zestig vanuit de V.S. de systeemtheorie, die zocht naar verklaringen in de omgeving. Als het systeem gebreken vertoont, lijden de deelnemers aan dat systeem daaronder. Voor de minder machtigen in de maatschappij was deze systeembenadering een vooruitgang. Hun ongeluk werd nu niet meer beschouwd als 'eigen schuld, dikke bult', maar als het gevolg van een gebrek in de maatschappij. Ook het gezin werd opgevat als een systeem. Bij spanningen in het gezin werd meer gezocht naar herstel van dit systeem dan naar therapie voor de individuen binnen het gezin. De communicatie zou zijn verstoord en die moest weer op gang worden geholpen. Met ongelijke machtsverhoudingen binnen het gezin of tussen vrouwen en mannen werd nauwelijks rekening gehouden. Nog wordt bij incest door sommigen verondersteld dat communicatiestoornissen het seksueel misbruik veroorzaken. De gezinsleden worden om de tafel gezet en er moet een gesprek op gang komen. In de brise televisiefilm 'Prisoners of Incest' wordt zo'n sessie in al zijn pijnlijkheid, vooral voor de moeder en de dochter getoond. Om dat de hulpverlener zich bovendien maar een uurtje in de week met het gezin kan bezighouden, is het kind de rest van de tijd overgeleverd aan het machts spel van de grote mensen. Ze leert opnieuw te zwijgen en komt weer terecht in een isolement.

In plaats van de gewone gezinstherapie ontwikkelde de Vereniging VSK het 'driesporenbeleid', waarin elk van de drie belanghebbenden een eigen hulpverlener krijgt. Na de aangifte wordt eerst toegewerkt naar een ontmoeting tussen moeder en dochter. Hierbij zijn de hulpverleners van beiden aanwezig. Dikwijls laten de hulpverleners zich opjagen door het verlangen van een van beiden naar deze ontmoeting. De moeder moet echter eerst de verschillende fasen van verwijten jegens het kind en van zelfbeklag doorlopen hebben, alvorens zij deze ontmoeting aankan. Het kind moet haar gevoelens van verdriet omdat moeder haar niet voldoende beschermde of niet voor haar koos, durven toelaten. Pas dan zal zo'n ontmoeting voor beiden winst opleveren.

De ontmoeting van dader en kind zal tenminste een half jaar moeten worden uitgesteld. Pas daarna kan rustig worden overwogen of beiden eraan toe zijn. Ook nu weer, ondervindt het kind dikwijls pressie vanuit de hulpverlening om haar vader of broer toch maar zo snel mogelijk te vergeven. Er wordt geschermd met termen als: 'houden van' en 'liefde' of 'gezinsband'. Men vergeet dat de vader bij seksueel misbruik van zijn dochter zijn rechten op het vaderschap heeft verspeeld. Hij is alleen

nog de verwekker van zijn kind en verder is hij haar aanrander en verkrachter. Alles wat zijn dochter nog met hem zou willen delen, is meegenomen. Zij moet de tijd krijgen om te overwegen hoeveel ruimte ze nodig heeft. Men vergeet vaak dat het heel pijnlijk is om met je verkrachter geconfronteerd te worden. De voorpagina van het Duitse tijdschrift Emma van mei 1986 toont een kindertekening van een meisje dat incest heeft meegemaakt. Zij tekende het gezicht en de handen van de dader. Zijn ogen, zijn mond en zijn handen heeft ze zwart doorgekrast. Dat klopt met mijn bevindingen. Als ik vraag: wat vind je het moeilijkst om aan te denken bij de dader?, dan antwoordt ze altijd: zijn gezicht en in dat gezicht zijn ogen, of die mond met dat vernederende lachje. Of: zijn handen. Met die ogen, die mond en die handen benaderde hij haar in haar seksualiteit, in de meest intieme gebieden van haar lichaam en haar geest. Daarmee oefende hij die macht uit. Wanneer ze hem weer ontmoet, denkt ze aan haar eigen schaamte, aan haar eigen zwakte omdat ze zich niet voldoende kon verweren. Ze zegt: ik ben bang voor zijn vernedering. Maar bij de verwerking proberen we het gevoel van schaamte te vervangen door boosheid jegens hem.

De dader kan bij een te snelle ontmoeting in zieligheid vervallen. Zijn spijtbetuigingen komen aanvankelijk meer voort uit zijn boosheid omdat het is uitgekomen, dan uit besef van wat hij haar heeft aangedaan. Dat besef kan pas langzamerhand worden opgebouwd. Dikwijls blijft het helemaal achterwege. De dochter krijgt intussen tijd om te overwegen wat zij nog met haar vader (of haar broer) wil delen. Sommigen willen wel weer thuis wonen, meer omdat ze zich zo ontheemd voelen dan uit liefde voor hem. Anderen willen zelfs zijn naam niet meer dragen. Tussen beide uitersten zit een heel scala van mogelijkheden.

Tenslotte wordt een ontmoeting van de ouders met alle kinderen georganiseerd. Alle kinderen krijgen de kans om, in het bijzijn van de hulpverleners, te zeggen hoe zij zich de toekomst denken en wat elk van hen wil delen met vader en moeder.

Driesporenbeleid wil niet zeggen dat hereniging bij voorbaat is uitgesloten. Elk van de betrokkenen doorloopt de eigen weg, het eigen spoor, dat leidt naar hereniging of naar een definitieve scheiding.

Een nadeel van het Driesporenbeleid is dat de hulpverleners moeilijk een totaal beeld krijgen van het gezin. Het risico dat bepaalde facetten over het hoofd worden gezien, is ook bij dit beleid aanwezig, net zoals bij de begeleiding door één begeleider in de traditionele gezinstherapie. Het is nog niet duidelijk of begeleiding vanuit verschillende disciplines in de toekomst mogelijk zal blijken. Het kost veel tijd en energie om de ad hoc team-leden regelmatig bijeen te brengen voor een bespreking van de ontwikkelingen. Ik merk dat de belangen van sommige gezinsleden niet goed worden behartigd en dat veel terreur ook nu nog onder tafel blijft, tenzij een van de begeleiders de functie van coördinator nauwgezet vervult.

We weten nu hoe het incestsysteem werkt, wat de gevolgen zijn en hoe we kunnen optreden bij een acute melding. Dan komt de vraag aan de orde aan welke criteria de hulpverlener moet voldoen en volgens welke methode de begeleiding plaats vindt.

6 Hulpverlening

6.1 *Wie verleent opvang en hulp?*

Je hoeft niet zelf incest te hebben meegemaakt om als hulpverlener in deze problematiek op te treden. Bovendien is elke incestervaring uniek. Er kan zwangerschap geweest zijn, of abortus. Het kan zijn dat de halve familie het kind aanrandde. Het kan zogenaamde 'harde' of 'zachte' incest zijn, of 'christelijke' incest. Als je dat allemaal zou moeten hebben meegemaakt, vraag ik me af of je dan nog wel tot hulpverleners in staat bent. We verwachten van de hulpverlener dan ook alleen dat hij/zij:

- de eigen solidariteit bekend maakt
- en verder een open houding heeft tegenover de kwetsbaarheid van seksualiteit.

Met het laatste bedoel ik dit: Wanneer bijvoorbeeld de hulpverlener in een seksuele relatie niet zelf aan zijn partner durft vragen: 'hoe vind je het als ik dit bij je doe?' uit vrees, gekwetst te worden en die vernedering dan niet te kunnen hanteren, dan kan hij geen hulp verlenen bij incest. Bij vrouwen verdient een vrouwelijke begeleider de voorkeur. Bij mannen een man. Die scheiding heeft te maken met:

- a) de kwetsbaarheid van seksualiteit en
- b) het prostituerend effect van incest.

Wat betreft a) de kwetsbaarheid van seksualiteit het volgende:

Zoals ik straks zal vertellen, moet elk detail van de verkrachting kunnen worden benoemd. Ook het gevoel dat onze client heeft bij dit benoemen, **moet** worden besproken. Behalve schuld en angst speelt schaamte een grote rol. Wanneer niet de eigen schaamte van de hulpverlener zelf ter sprake komt, blijft de hulpverlener als een soort voyeur er bij zitten en kan hij de client onvoldoende steunen bij het leren hanteren van haar schaamtegevoelens.

Een voorbeeld:

Een meisje van 15 jaar is op haar negende jaar verkracht. Tijdens het verwerkingsproces vindt zij het moeilijk om geslachtsdelen een naam te geven. De hulpverlener vraagt: 'Hoe komt het dat je hiermee zo'n moeite had?' Ze zegt: 'Omdat het om mij gaat.' Dan kan de hulpverlener haar eigen schaamtegevoel noemen: 'zo zou ik me ook voelen als het om mij ging. De ogen van het meisje gaan naar de broek van de hulpverlener en beiden lachen om deze onmiddellijke reactie. De hulpverlener heeft haar eigen kwetsbaarheid getoond. De spanning is gebroken.

Bij een hulpverlener van de andere sekse is de kans om hierbij een grens te overschrijden, veel groter. Een man heeft bovendien het identificatiemodel van een man, terwijl de vrouw met incestervaring, zoals blijkt uit het eerder genoemde prostituerend effect, het beeld over zichzelf van de dader heeft overgenomen.

Hulpverleners zeggen vaak: je mag mij alles vertellen, bij mij is echt alles bespreekbaar. Vervolgens wachten zij af tot de client begint te spreken. De client durft dit niet. Zij wil dat ernaar wordt gevraagd en dat er wordt doorgevraagd, niet in de vorm van een verhoor, maar om haar op weg te helpen. Waar het om seksualiteit gaat, kan dat doorvragen gemakkelijker gebeuren door iemand van dezelfde sekse.

Wat betreft het prostituerend effect:

Vrouwen zeggen dikwijls: ik heb op een gegeven moment het gevoel dat ik de hulpverlener moet uitleggen hoe het voelt om te worden verkracht. Zij stellen zich dienstbaar op en voelen zich er dan verantwoordelijk voor dat de begeleiding goed verloopt. Dat betekent opnieuw rolwisseling: niet zij zou zich verantwoordelijk moeten voelen, maar hij. Ik merk dat we ons dikwijls onvoldoende realiseren dat de

vrouwelijke client mede door het prostituerend effect er snel toe komt, een man te beschouwen als haar ridder/beschermers of als haar verkrachter. Maar omgekeerd zijn mannen, hoewel zij zelf geen verkrachters zijn, toch ook gesocialiseerd tot de rol van ridder/beschermers en maken zij onbewust grapjes of vanuit hun maatschappelijke dominante positie opmerkingen, die in hun eigen oren gewoon klinken, maar die hun vrouwelijke client toch 'klein maken'. Ik zie dat mannen dikwijls niet merken hoe hun vrouwelijke clienten daar weer op inspelen. Voor zij het weten, zijn hulpverlener en client verwickeld in de chaos van het prostituerend effect. De client is dan soms weer geneigd de vluchtweg van dit prostituerend gedrag in te slaan om maar niet door de pijn heen te hoeven gaan.

De kennis van de gevolgen van seksueel geweld en de hulpverlening erbij is pas de laatste jaren ontwikkeld. Waar vrouwen degenen zijn die hiermee het meest te maken hebben, lijkt het mij getuigen van bescheidenheid als mannen met betrekking tot de hulpverlening aan vrouwen een stapje terugdoen. Het zou fijn zijn, wanneer zij zich met ons wat meer gingen buigen over het beleid ten opzichte van daders van incest. Er tekent zich bij justitie een ontwikkeling af waarbij voor veel daders niet de cel openstaat, maar wel de gedwongen begeleiding door een confronterende hulpverlener. Van zulke hulpverleners die incest als een misdrijf zien, maar die ook begrijpen dat je er met straf-alleen niet komt, zijn er nog veel te weinig. Vooral voor de minderjarige daders is nauwelijks adequate hulp aanwezig. Een rijksopvoedingstehuis is niet de beste school voor de ontwikkeling van een 'macho-figuur*' tot een jongen die een positief vrouwbeeld heeft. Het lijkt gemakkelijker en ook dankbaarder om zich te buigen over slachtofferhulp, maar we moeten ons daarmee niet eenzijdig bezighouden. Ik zou het op prijs stellen als wat meer mannen zich met daderbegeleiding - en vooral ook met die van minderjarige daders - bemoeiden. Ik denk dat vrouwen alleen al door het taboe te doorbreken hebben getoond genoeg moed en kracht te bezitten. Laten mannen nu ook maar eens de tanden erin zetten, wanneer zij willen laten zien dat het hen ernst is.

Hierbij wil ik niet suggereren dat slachtofferhulp gemakkelijk zou zijn., Veel meisjes met incest-ervaring kunnen niet meer echt genezen: ongeveer 70% van de prostituees zijn ex-incestslachtoffers (Neeskens, 1984, p.99). Ontelbare vrouwen zijn terechtgekomen in heroïne- en alcohol-verslaving, velen hebben jaren doorgebracht in psychiatrische inrichtingen. Daar leerden zij vooral zich aanpassen aan de maatschappij met zijn ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen. In de isoleercel wordt het isolement, de naaktheid en de schaamte van de incestsituatie bijna volmaakt nagebootst.

6.2 Begeleiding

Vrouwen die seksueel geweld ervaren, willen liever niet worden afgeschilderd als slachtoffers. Ze hebben er meer aan dat hun omgeving het verhaal serieus neemt en daarbij rekent op de kracht die de vrouwen zelf hebben om hun gevoelens te hanteren. Wij werken dan ook met de kracht van vrouwen. We vragen ons steeds af:

- Wat wil je bereiken? Welke subdoelen heb je?
- Hoe kwam het dat je vroeger overleefde, waar haalde je toen de kracht vandaan?
- Hoe komt het dat je nu zo sterk bent dat je tegenover me zit en dat je de feiten onder woorden durft te brengen?

Mijn methode is aanvankelijk vooral individueel gericht. In tweegesprekken gebeurt het meeste werk. Pas daarna kan een groep worden samengesteld. Ik kom daarop straks terug. Bij de reguliere hulpverlening merk ik de volgende tendenzen:

- a) De hulpverlener vreest emoties: de vrouw zou kunnen decompenseren.
- b) De client wordt aangepast aan haar situatie. Zij wordt niet gesterkt wanneer zij hierin verandering wil aanbrengen.

De hulpverlener voelt zich blijkbaar verantwoordelijk voor de kracht van de vrouw en voor het doel dat zij zich stelt. Er ontstaat een nieuwe afhankelijkheidsrelatie. Een actueel voorbeeld illustreert mijn stelling:

Joke, een vrouw van 35 jaar doet aangifte van incest door haar zwager bij haar vierjarige dochter. Twee getuige deskundigen verhoren het meisje. Door een vergissing bij de politie wordt de zwager te vroeg vrijgelaten. Hij heeft niet bekend. De Officier van Justitie wil niet zonder meer seponeren. De zwager zou dan gemakkelijk zeggen: zie je wel dat er niets gebeurd is? Door de politie en mij wordt Joke aangeraden in hoger beroep te gaan. Joke wil dat graag, want zij wil later haar dochter kunnen zeggen: 'Ik heb alles gedaan wat in mijn vermogen lag.' Zij wil als moeder de volle verantwoordelijkheid voor haar kind op zich nemen. Joke wordt vanwege de spanningen die onder andere de incestzaak bij haar hadden opgeroepen, begeleid bij de Riagg (regionale instelling voor ambulante geestelijke gezondheidszorg). Haar begeleider raadt haar af om in hoger beroep te gaan: 'omdat ze dan weer zo geëmotioneerd zou raken en omdat het beter zou zijn om nu eens aan zichzelf te denken.' Jokes begeleider ziet niet dat Joke wel degelijk aan zichzelf denkt. Zij wil een goede verhouding met haar dochter, zij voelt zich solidair met haar kind. Haar subdoel was: in hoger beroep gaan, maar bij deze Riagg wordt zij zielig en klein gemaakt: jij kunt dat niet, je hebt rust nodig, je bent te zwak. Het zou beter geweest zijn als in dit geval werd gezegd:

- Wat is je hulpvraag: zo sterk worden dat je deze stap kunt zetten?
- Kan de Riagg je daarbij helpen? Zo niet, dan moet je een andere begeleiding zoeken.
- De procedure van het hoger beroep zal je al sterker maken, want je verschijnt dan niet langer als moeder van een slachtoffer, maar als eiseres.

6.3 Methode

De gevolgen van incest zijn vergelijkbaar met een kampsyndroom (in vakjargon heet dat: posttraumatisch stress syndroom). We volgen dan ook ongeveer dezelfde begeleiding als die van ex-kampbewoners. Ons eerste doel is: ordening te brengen in de chaos. Verleden, heden en toekomst lopen dooreen. Angst barricadeert andere gevoelens. Misleiding verstikt de werkelijkheid.

Via de ordening gaat de client weer onderscheid maken tussen wat wel goed was en wat niet klopte. Ze ontdekt haar eigen kracht en ziet hoe groot of klein haar zwakheid was. Ze weet wie haar model was: een lieve oma, een goede onderwijzeres, een vriendin of buurvrouw. Zo ontdekken de meeste vrouwen dat ze toen niet helemaal geïsoleerd waren en dat ze ook nu bondgenoten kunnen verzamelen. We helpen haar om duidelijkheid te krijgen en te onderzoeken welke kleine veranderingen in haar leven nu al mogelijk zijn.

Het tweede, tevens het belangrijkste doel is: Integratie van haar persoonlijkheid.

Incest brengt 'depersonalisering' met zich mee. Het kind wordt een ding, een object gemaakt. Nu gaat ze weer een hele persoon worden, die mag voelen en weten, lachen en huilen. Ze was vaak heel streng tegenover zichzelf en tegenover anderen. Nu gaat

ze zichzelf en anderen ruimte geven. In die ruimte komt plaats voor ontmoetingen, voor het delen van belevenissen met anderen.

Ze gaat zelf ontdekken wat ze nog wil delen met de dader. Dat kan pas wanneer ze hem voldoende ruimte heeft gegeven, afstand van hem heeft gedaan. We inventariseren haar ervaringen met hem:

- Wat heeft hij je aan goede dingen gegeven?
- Wat heeft hij van je afgepakt, wat heeft hij je aangedaan?

Zoals bij een balans verdelen we een papier in twee helften; de debet- en de creditzijde. Soms zet de vrouw aan de creditzijde een lange rij prettige ervaringen. Aan de debetzijde staat het seksueel misbruik, zijn gedrag tegenover haar moeder, zijn eventuele driftbuien. Dan realiseren de meeste vrouwen zich dat het bedrog huist aan de creditzijde: al die goede dingen waren gebaseerd op een leugen, ze worden ineens begrepen als omkoperij. Een meisje van negentien jaar zegt: 'Als hij dat allemaal echt had gemeend, zou hij me niet zo hebben misbruikt.' Na het opmaken van de balans gaat de vrouw haar keuze maken: wat wil ze nog met haar vader of haar broer delen? Sommigen willen zelfs zijn achternaam niet meer dragen, anderen willen nog wel naar familiebijeenkomsten waar ze hem tegenkomen, weer anderen brengen de weekends thuis door. De eventuele ontmoetingen kunnen pas plaats vinden als de vrouw zo sterk is geworden dat ze hem haar boosheid kan aanzeggen. We bereiden die ontmoetingen dan ook voor in een rollenspel.

Wanneer de dader al is overleden, proberen we in een rollenspel de dader te laten antwoorden wat nog verwoord moet worden. Dit is een rustgevende techniek uit de Gestaltmethode. Hoe diep seksualiteit ingrijpt, probeer ik te illustreren aan het volgende voorbeeld:

Op familiebijeenkomsten ontmoette een jonge vrouw haar broer die haar seksueel had misbruikt. Ze had er wel moeite mee, maar door hem te negeren en haar gevoelens te onderdrukken, kon zij van die dagen nog genieten. Toen haar broer kinderen kreeg en hij deze meenam naar de bijeenkomsten, lukt het de vrouw niet meer om haar negatieve gevoelens te onderdrukken. Ze had het gevoel te stikken, ze werd onpasselijk. Toen ze me dit vertelde, zei ze ineens: ik denk dat ik me onbewust realiseerde dat die kinderen mijn kinderen hadden kunnen zijn. Seksualiteit en voorplanting horen dicht bij elkaar. Zwangerschap blijft een risico bij elke verkrachting.

6.4 Psychische afwezigheid van moeder

Haar gevoelens ten opzichte van haar moeder kan de client meestal veel moeilijker hanteren. Ik merk dat het conflict met de dader uiteindelijk kan worden uitgevochten, hetzij in een persoonlijke ontmoeting, hetzij in een brief, een publikatie of anderszins. Om afstand te kunnen nemen, moet je eerst nabij geweest zijn. Maar ze heeft moeder niet als nabij ervaren. Ze voelde moeder als 'psychisch' afwezig. Hoezeer ze ook zal gaan begrijpen dat moeder misschien niet anders kon, toch zal ze dat voor haar gevoel nooit kunnen aanvaarden. Een kind verwacht nu eenmaal de bescherming en de liefde van haar ouders. Elk kind moet afrekenen met de ouders, maar een kind dat in haar intiemste gevoelens is gekwetst, blijft haar moeder - en bij broer-zuster incest ook haar vader - verwijten dat ze hiertegen niet is beschermd. Ze zal haar hele leven een stuk basisvertrouwen, zelfvertrouwen missen. De ervaring van psychische afwezigheid van moeder ontstaat vanzelf. Een kind merkt dat zij wordt beschermd tegen vallen, brandgevaar, verkeersongelukken, verdrinking, tegen aanranding buitenshuis. Zij merkt ook dat zij niet wordt beschermd tegen verkrachting in huis,

tegen de diepste schending van haar persoon. Dat begrijpt een kind niet. Een kind denkt logisch en merkt dat er iets niet klopt (zie ook hoofdstuk 2).

Als zij wat ouder is, kan ik haar misschien ooit uitleggen dat moeder haar hiertegen niet mocht beschermen. Zij zal dan wellicht in staat zijn dit verstandelijk in te zien, maar het gebrek aan verantwoordelijkheid van de moeder misschien gevoelsmatig nooit aanvaarden.

Moeder mag haar kind niet beschermen tegen seksueel misbruik in het gezin. In mijn lezingen vertel ik het publiek dat een vrouw met incestervaring dikwijls nauwlettend oplet hoe haar man en de andere mannen in de familie met haar dochters omgaan.

Mijn toehoorders reageren dan spontaan geschokt over die 'argwaan':

wat zielig voor die mannen en voor die kinderen. Maar hetzelfde publiek vraagt mij twee tellen later: '*hoe* komt het toch dat een moeder niets vermoedt, niets merkt? Dat kan er bij ons niet in.' Hieruit blijkt de dubbele houding van de maatschappij tegenover vrouwen: een vrouw moet mannen vertrouwen, hen beschouwen als rechtvaardige ridders en beschermers, die niet verkrachten. Daarentegen worden vrouwen altijd gewaarschuwd tegen verkrachting op straat, Meisjes mogen laat in de avond niet alleen over straat. Als er dan wat er gebeurt, is het hun eigen schuld. Maar: al die verkrachters op straat zijn thuis toch broer, vader, echtgenoot? Een vrouw wordt wel voorbereid op gevaar buitenshuis, maar niet binnenshuis. Als zij dan echt niets merkt of de signalen niet herkent, reageert het publiek verontwaardigd: ze heeft niet goed opgelet. Hoewel ik een moeder ten volle verantwoordelijk blijf stellen voor haar gebrek aan oplettendheid, beschuldig ik tevens de maatschappij achter haar die haar verbod om mannen in huis te verdenken. Het is misschien wel de moeilijkste klus om het gemis aan basisvertrouwen onder ogen te zien, dat is ontstaan door het besef niet beschermd te zijn tegen seksueel misbruik. Ook nu zoeken we naar de aandacht die er toch, ondanks alle negatie, eens geweest kan zijn. Samen zoeken we naar de weinige momenten waarop het kind moeders verantwoordelijkheid voor haar leven wel heeft gevoeld. Misschien heeft moeder haar alleen maar gebaard en vervolgens afstandelijk verzorgd. Tijdens die verzorging heeft het kind toch moeders handen ervaren. Met die nabijheid als startpunt wordt de positieve lijst opgemaakt en dan de negatieve. Tussen de positieve en de negatieve kant zit het verraad. Passend bij het niveau en de emotionele houding van de client zoeken we een methode om de boosheid rechtstreeks te leren verwoorden. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren in een rollenspel.

Sommige vrouwen zijn niet boos op hun moeder, maar vinden haar zielig. Zowel de boosheid als het medelijden kunnen positief worden geduid als overlevingsstrategie van de vrouw. Nadat boosheid en medelijden zijn geuit, zoeken we een bij de client passende methode om de negatieve kracht om te zetten in positieve actie. De hulpverlener vraagt bijvoorbeeld:

- Wat kosten boosheid en medelijden jou?
- Wat levert de boosheid en het medelijden jou op?
- Welke kracht put je eruit?
- Zijn boosheid en medelijden nog nodig?

Soms vergelijkt de client zichzelf met een op hol geslagen paard dat allang niet meer hoeft te rennen, maar dat niet kan stoppen. We bedenken een methode om haar te laten stoppen en haar energie nu in positieve actie te investeren. Sommige vrouwen realiseren zich dat zij blijvend last zullen ondervinden van hun verlies aan zelfvertrouwen. Basisvertrouwen ontwikkel je in je kinderjaren. Die kindertijd kun je niet overdoen. Nadat zij hun emotie hierover hebben kunnen uiten gaan we zoeken naar compensatie van deze handicap. Die compensatie kan de vrouw vinden in haar

sterke kant. Bij vrouwen met incestervaring is dat dikwijls: het zich inzetten voor anderen, gevoel van verantwoordelijkheid. Sommige hulpverleners proberen hun cliënten dat af te leren. Ik denk dat je die eigenschappen ook als sterke punten mag zien, waarbij je je bewust bent van de bijbehorende zwakte: geen nee kunnen zeggen, te argeloos zijn jegens anderen. Werken aan je zwakke punten hoeft niet meteen te betekenen dat je je sterke punten overboord moet zetten. Uiteraard kan niet iedereen even ver komen. Dat hangt af van ieders geestelijke baggage, van de aard van het trauma en van de tijd die iemand beschikbaar heeft om aan zichzelf te werken. Wel kan elke vrouw zich van haar eigen zwakke en sterke kant bewust worden en zelf bepalen wat ze wil bereiken.

6.5 *Het individuele gesprek*

Voor een individueel gesprek kan als basis dienen de vragenlijst uit mijn boek 'Godsdienst en Incest' (p. 266 e.v.), per geval te wijzigen of aan te vullen. Sommige vragen lijken niet ter zake doende, maar zij bieden in de praktijk aan de vrouw de mogelijkheid om zich van het verleden een beeld te scheppen dat zo dicht mogelijk bij de werkelijkheid komt.

Meestal gebruik ik een bandrecorder. We draaien soms de band terug en luisteren samen naar de stem. De bedoeling is, steeds te ontdekken waar de achterliggende angst ligt en waar haar krachtpunten liggen. Bij elk onderwerp vraag ik wat ze destijds voelde en wat ze nu voelt terwijl ze erover praat. Vervolgens wordt het bandje uitgetikt, soms door mij, soms door haarzelf. Daarna lezen we het geschreven verhaal door. Soms draai ik de werkwijze om: eerst vertellen en opschrijven. Daarna oplezen en opnemen. Vervolgens terugdraaien. Nu wordt heel duidelijk hoe ze alles precies beleefde. Vrouwen met incestervaring klagen dikwijls dat ze gaten in hun geheugen hebben. Door deze werkwijze worden de meeste gaten opgevuld. We merken dat die gaten soms ontstaan zijn doordat de gebeurtenissen zo pijnlijk waren dat ze moesten worden weggestopt. Het kost energie om de pijn nu echt te beleven, maar het verlangen naar duidelijkheid overwint de angst voor die pijn. Omdat we alles nu samen beleven, verdwijnt ook de angst van het isolement destijds.

Sommige cliënten klagen over nachtmerries waarin enge dieren, monsters en gestalten van mensen voorkomen. Ik vraag hoe deze verschijningen in werkelijkheid zouden kunnen worden weggejaagd. De kleverige spin zal bijvoorbeeld met een handdoek worden weggeveegd en met veger en blik verwijderd. De vrouw tekent en knipt een spin en zet hem op haar been. Vervolgens jaagt ze hem weg zoals we net bespraken. De rat moet ze met een lap bij zijn staart pakken. Tegen het monster zegt ze hardop: 'ga weg, ga uit mijn kamer.'

Soms zal de cliënt de bij haar passende vluchtweg inslaan, zoals bijvoorbeeld flauw vallen, hevig beven, schokken en mij niet aankijken. Ik probeer dan oogcontact te houden en haar bij de handen vast te houden. Ik praat haar zachtjes en bemoedigend toe. Hiermee geef ik haar de nabijheid die zij tevergeefs zocht bij haar moeder. Het is niet de bedoeling de moederfiguur volledig te vervangen. We weten allebei dat het een surrogaat is, maar het is wel goed om te geven:

- De erkenning van het probleem.
- De nabijheid van mijn persoon.
- De aandacht die ik haar kan schenken.
- De warmte die zij vroeger miste.

Na ongeveer zes tot acht gesprekken vraag ik de cliënt een verslag te schrijven aan de hand van vragen die we samen opstellen en die handelen over haar inzet en over die van mij.

Soms wil de client ook van mij een verslag. Ik geef haar dat en ik merk dat het goed is om van beide kanten verantwoording af te leggen. Mijn doel is immers: autonomie en herverdeling van macht.

6.6 De beleving van de verkrachting

Hanteren van het verleden wordt bereikt door het te benoemen. Iemand die wordt verkracht, beleeft haar verkrachting meestal niet ten volle. Zodra zij merkt dat het om haar seksualiteit gaat, schakelt zij een deel van haar bewustzijn uit. Toen ik laatst een meisje voorbereidde op het doen van aangifte bij de politie, hielp ik haar om zoveel mogelijk te verwoorden wat er was gebeurd, want de politie wil nu eenmaal feiten weten. Tenslotte zei ze dat er nog iets was gebeurd, wat ze niet durfde te noemen. Om haar te helpen, begon ik alle mogelijke handelingen op te sommen die met seks te maken hebben. Bij alles schudde ze haar hoofd. Nee, dat was het allemaal niet. Ten einde raad vroeg ik haar of ze het dan misschien wilde opschrijven? Dat deed ze en beschaamd duwde ze mij het stukje papier in mijn hand. Er stond op: ‘*dat* ik een orgasme kreeg, terwijl ik het niet wilde.’ Ik merk ook dat de meisjes het heel beschamend vinden, wanneer de dader, hoe dan ook, aan hun borsten zit. Ze durven daar nauwelijks over te praten. Een vrouw die wordt verkracht, voelt haar lichaam reageren. Dat is vooral het geval bij een jong kind, een meisje dat nog niet eerder seksueel is benaderd en het kan het geval zijn bij zogenaamde zachte incest die gepaard gaat met positieve sancties. De dader is er dan op uit om het kind tot medeplichtige te maken. Zij moet het prettig vinden, dan hoeft hij schijnbaar minder dwang te gebruiken. De misleiding van zijn gedrag wordt door het kind wel geregistreerd, maar de erogene plekken van haar lichaam zijn nog zo gevoelig dat zij de daar optredende reacties met moeite kan bedwingen. ‘Mijn lichaam liet me in de steek’, zegt een vrouw hierover. Zij zoekt de waarheid, de echtheid en kan die op dat moment alleen bereiken door haar gevoel te onderdrukken of door ‘haar lichaam te verlaten,’ zoals in hoofdstuk 2 is beschreven. Zo wordt die eigenaardige splijting versterkt, die soms het gevolg kan zijn van incest. Gevoel en verstand worden gescheiden. Als je altijd naar jezelf loopt te kijken, word je uiterst kritisch tegenover jezelf. Die zelfkritiek kan perfectionisme in de hand werken. Het bedrog in haar jonge leven maakt een vrouw bijna overgevoelig voor onechtheid, voor machtsmisbruik, voor leugens. Zo lang zij het verleden nog niet kan hanteren, beantwoordt zij de dreiging met dezelfde ervaringen op haar beurt *met* misleiding en terreur. Deze vluchtweg, ook wel projectie genoemd, is genoegzaam bekend. Door steeds te vragen naar de achterliggende angst en naar de krachtbronnen van vroeger en van nu kan het vluchtpatroon dat vroeger wel effectief was, maar nu overbodig is, overboord worden gezet.

Voor veel cliënten is het, net zoals bij de verwerking van het concentratiekamp-syndroom, goed om de ervaringen, uiteraard niet kwantitatief, maar wel kwalitatief, opnieuw te beleven, maar nu zonder het gevoel erbij uit te schakelen. Voorzichtig wordt elk detail ter sprake gebracht, Ik vraag:

- Wat voelde je vroeger en wat voel je nu, terwijl je erover praat?
- Wat dacht je vroeger en waar denk je nu aan?
- Hoe kon je vroeger overleven en wat is nu je krachtbron?

In de verwerking gaat het dan ook niet zozeer om een herbeleven van de verkrachting, maar om het beleven ervan. Eigenlijk moet ze de gebeurtenissen nu pas echt meemaken, zonder haar gevoel uit te schakelen, maar benoemen wat ze voelt: angst, schaamte, schuld. Waarvoor was je bang, schaamde je je, voelde je je schuldig? Ze moet als het ware van het plafond naar beneden komen en in zichzelf kruipen terwijl

ze erover praat. Zo kan ze weer een heel mens worden. Dit kost veel inspanning en het kost ook veel inzet en inlevingsvermogen van de begeleidster. Het is een vereiste dat je naast haar zit, dat ook jij je inleeft in die gevoelens, het verdriet, de schaamte om de vernedering en om het feit dat ze niet kon of durfde wegllopen. Wanneer je er buiten blijft staan, word je een soort voyeur. Je client voelt het en ze houdt op met praten. In de belgische televisiedocumentaire 'Er snijdt door mij een diepe scherpe pijn' die in mei 1986 ook in Nederland is uitgezonden, zegt de hoofdpersoon, wanneer zij na zes therapeuten eindelijk een goede therapeut heeft gevonden: 'Hij was een vriend voor me, dat was het belangrijke, dat hij naast me stond en meebeleefde wat ik voelde.' Wanneer ik dat meevoelen als voorwaarde noem, merk ik dikwijls een soort afgrijzen bij psychiaters en andere hulpverleners. Zij hebben juist geleerd hun eigen emoties erbuiten te laten. Ik denk dat je dan opnieuw een stuk van de werkelijkheid eruit laat en nooit echte hulp zult kunnen bieden. Je hebt nu eenmaal zelf ook emoties. Waarom laat je die niet zien en waarom breng je afstand aan tussen haar en jou? Zij zal die afstand opnieuw ervaren als negatie van haar persoon. Er is in werkelijkheid niet alleen angst en schaamte aan de kant van het slachtoffer, maar ook aan de kant van de hulpverlener. Wanneer je bang bent dat je je client bijvoorbeeld opzadelt met een schuldgevoel vanwege je emotie, dan kun je die angst ter sprake brengen: 'Hoe vind je het dat ik mijn verdriet laat merken?' Het gaat bij incest om waarheid en om het naar boven halen en benoemen van gevoelens. Sommigen denken dat de client de emotie van de hulpverlener zal aanvatten als plaatsvervangende emotie. Ook die gedachte kun je uitspreken: dit is mijn verdriet om wat je mij vertelde en het is een eerlijke emotie, want het gaat om mijn verdriet. Maar waar is jouw verdriet? Het is ongeveer zoals de hoofdpersoon uit bovengenoemde film zei: alles opnieuw open en eerlijk onder elkaar bespreken. Uiteraard is het niet de bedoeling dat de hulpverlener zich laat meeslepen door zijn gevoel. De client blijft het middelpunt van het gesprek. Het gaat om haar ervaring en beleving. Het kost energie en inzet van de kant van de hulpverlener om hiermee zorgvuldig om te gaan. Ik ben na zo'n gesprek dan ook echt moe, maar ik voel me niet uitgeput, want ik breng in het gesprek gelijkwaardigheid aan. De gelijkwaardigheid maakt dat ik veel terugkrijg. Ik betrap me er op dat ik bij het afscheid zo dikwijls: 'Dank je wel' zeg. Er is een onderlinge solidariteit ontstaan: als jij niet trapt op mijn schaamte, trap ik niet op de jouwe. Als jij jouw angst bespreekbaar maakt, durf ik dat ook te doen. Dat wederzijds vertrouwen geeft ons allebei nieuwe kracht. Het vereist inzicht aan de kant van de hulpverlener om te overzien waarmee zij bezig is.

Uiteraard bedoel ik niet dat hulpverlener en client met elkaar naar bed moeten. De verkrachting moet niet LETTERLIJK worden overgedaan. We hanteren alleen DE TAAL, hoe gebrekkig soms, als voldoende instrument om te VERWOORDEN wat we voelen. In het WOORD zit mijn kracht en ik merk dat de clienten dikwijls heel goed kunnen verwoorden wat ze voelen en denken.

Ik houd er rekening mee dat de client in een crisis terecht kan komen doordat er zoveel wordt losgewoeld. Op die crisis wordt de vrouw voorbereid. Ze weet dan dat ze er doorheen komt en er sterker uit te voorschijn zal komen. We maken alvast een afspraak met de huisarts en eventueel de gespecialiseerde gezinsverzorging zodat we in de crisissituatie niet zonder extra hulp zitten.

Wanneer zoveel mogelijk details van het seksueel misbruik zijn benoemd, ronden we de gesprekken af met een overzicht over haar leven nu en over haar plannen voor de toekomst. Kleine stapjes worden gezet om in de huidige situatie de verlangde veranderingen aan te brengen. De vrouw moet zelf haar tempo bepalen. Daarom vraag ik aan het begin en einde van elk gesprek om feedback over mijn begeleiding. Die

vraag heeft ook tot doel om de vrouw de gelegenheid te geven rechtstreeks boos op mij te worden, als oefening in weerbaarheid.

6.7 Groepsgesprekken

Op de individuele begeleiding kan een praatgroep volgen. Meestal vraagt de vrouw zelf: nu zou ik weleens willen weten hoe andere vrouwen dit alles hebben ervaren. Ik kies de vrouwen en meisjes zorgvuldig uit. Ik stel een kleine groep samen, van 5 tot 7 personen. Hoe homogener de groep, des te veiliger. Vrouwen met een godsdienstige opvoeding voelen zich het meest op hun gemak bij andere vrouwen met dezelfde culturele achtergrond. We maken duidelijke afspraken. Ieder krijgt een taak: tijd bewaken, zorgen dat iedereen aan het woord komt, verslag schrijven. Elke vrouw zoekt iemand uit met wie ze in de komende weken af en toe mag bellen als de spanningen te veel worden. Ook over dat telefoneren worden afspraken gemaakt. Dit alles vergroot de duidelijkheid. Vrouwen leren hun grenzen te stellen, leren 'nee' te zeggen, worden zich bewust van hun vluchtwegen en gaan aan verandering werken. Vrouwen en meisjes hebben in de individuele gesprekken ervaren dat er naar hen wordt geluisterd. Nu gaan ze luisteren naar elkaar. In het begin wordt de groep nog verdeeld in subgroepjes van twee of drie personen. We beginnen met eenvoudige vragen, bijvoorbeeld:

- Welke gevolgen had incest voor jou?
- Hoe kwam het dat het juist die gevolgen waren? Wat was er gebeurd: was de vader je vader, je broer of een ander familielid?
- Welke hulp heb je gekregen?
- Waar haalde je de moed en kracht vandaan om overeind te blijven en om nu hier met de anderen erover te praten?

Een vrouw, die nog niet direct zoveel wil vertellen in een grotere groep, durft in het kleine groepje misschien meer te praten, maar kan ook uit de verschillende vragen de minst bedreigende kiezen. Als ik merk dat er nog belemmeringen zijn, vraag ik: wat blokkeert je om meer te vertellen? Opnieuw gaat het om het benoemen van de angst in het intiemere contact met anderen. Naarmate het onderling vertrouwen groeit, wordt er meer met elkaar gedeeld. Vrouwen gaan zich sterker voelen door de onderlinge solidariteit.

Met betrekking tot de ervaringen en de belevenis maak ik steeds onderscheid tussen:

- het individuele, unieke en
- het algemene, het herkenbare.

Zo krijgen we zicht op het bereiken van het maatschappelijke doel: herverdeling van macht tussen vrouwen en mannen. Ik leg dat doel van te voren aan de deelnemers voor. Elke hulpverlener heeft een eigen verborgen agenda. Wanneer die agenda verborgen blijft, dreigen de cliënten opnieuw misleid te worden.

Elke persoon vertelt over de kleine veranderingen die ze nu al in haar gedrag of in haar omstandigheden kan bereiken. Na een aantal bijeenkomsten willen sommige vrouwen of meisjes ook gaan werken aan veranderingen in de maatschappij. Zij worden actiegericht en gaan streven naar herverdeling van macht tussen vrouwen en mannen. Anderen bereiken dat moment later of helemaal niet. We hebben respect voor elkaars individuele grenzen, ook in dat opzicht.

6.8 Lijfwerk

Lijfwerk is belangrijk voor de integratie van de persoonlijkheid. Zelf ben ik uit respect voor de grenzen van de ander, terughoudend met aanraken. Ik stimuleer vrouwen wel om zichzelf aan te raken en de warmte van haar handen op haar huid te voelen. Voor verder lijfwerk raad ik de hierin gespecialiseerde, betrouwbare deskundigen aan, zoals goede haptonomen en psycho-motorische therapeuten.

6.9 Afgeleide klachten.

Het is bekend dat seksueel misbruikte personen dikwijls met afgeleide klachten bij de therapeut of de arts komen. In Medisch Contact (nr. 11 - 15 maart 1985) heb ik de begeleiding van zo'n afgeleide klacht beschreven. Ik beschrijf vooral de volgende punten:

- de zelfwerkzaamheid van de vrouw;
- ik volg haar doel;
- ik probeer haar zo sterk mogelijk te maken om haar doel te bereiken;
- de vrouw streeft zelf naar verandering in de maatschappij: herverdeling van macht tussen patient en arts.

Veel in hun jeugd seksueel misbruikte vrouwen vertelden mij dat zij na een bevalling last hadden van een zogenaamde postnatale depressie, waarvoor zij dikwijls werden behandeld met vitamine-of hormoonpreparaten. De vrouwen noemden deze depressie dan in een adem met haar verdriet over de incestervaring. Totdat ik Corien ontmoette, meende ik dat die herinnering werd opgeroepen door het gebrek aan weerstand na de vermoedenissen van de bevalling. Corien nam met die verklaring geen genoegen. Zij geloofde niet in de preparaten die haar artsen voorschreven. Ze vergeleek haar depressie met de angsten die ze had voor onweer. Haar eerste ernstige aanranding was tijdens een zwaar onweer gebeurd, toen ze als klein bang kind bij haar ouders in bed was gekropen. Na haar bevalling realiseerde Corien zich dat ze boos was op haar baby, een zoon. De boosheid had ze de dag na de bevalling al gevoeld. Ze herinnerde zich ook dat ze die dag en de dagen erna veel pijn had gevoeld door de hechtingen die na de bevalling waren aangebracht. Al pratend zei Corien: 'Die pijn was dezelfde pijn die ik vroeger heb gevoeld na de eerste coitus met mijn vader toen ik elf jaar was. Het was een pijn met brand. Ik kon er haast niet van lopen en als ik naar de wc moest, kromp ik in elkaar van pijn. Ik had het gevoel dat ik heel langzaam uit elkaar werd gescheurd. Het liefst bleef ik in een houding in elkaar gedoken zitten. Als ik liep, zei mijn vader achter mij: ga toch goed lopen, anders krijg je een schop onder je kont.' Corien ging zich realiseren dat ze dezelfde pijn meemaakte na de bevalling. Vanzelf waren de dreigende woorden van haar vader weer in haar opgekomen. Die woorden bezorgden haar angst en tegelijk boosheid op haar kind.

Vroeger was het haar vader geweest die haar die pijn had bezorgd, nu was het haar zoontje. Toen Corien elf jaar was, mocht ze over haar pijn niet praten. Dat gedwongen isolement maakte dat zij toen naar de dood verlangde. De pijn na de bevalling deed die depressie opnieuw ontstaan. Corien voelde weer een verlangen naar de dood. Ze kon niet blij zijn met haar kind. Toen ik Corien voorstelde haar verhaal te publiceren, zodat artsen en andere hulpverleners soortgelijke gevallen in hun praktijk zouden herkennen, leefde ze op. Ze putte nieuwe kracht uit de publikatie van haar ervaringen. De actie maakte haar sterk.

6.10 Begeleiding van kinderen

Bij kleuters wordt nog wel gedacht dat het kind de ervaring zal vergeten en dat het niet goed is om er aandacht aan te schenken. We weten echter dat vrouwen zich exact de eerste seksuele toenadering kunnen herinneren, ook al speelde die zich af op hun peuterleeftijd. Wanneer zij zich deze niet meer bewust herinneren, blijft de ervaring hen toch last bezorgen. Soms komt dan pas in hypnosetherapie naar boven wat er is gebeurd. Kleine kinderen moeten leren:

- Dat hun lichaam van henzelf is.
- Dat erotische gevoelens goed zijn en dat zij zichzelf kunnen bevredigen in hun eigen bedje. Dat zij die seksualiteit pas met anderen gaan delen als zij groot zijn.
- Dat zij boos mogen zijn op degene die hen seksueel misbruikte
- Dat zij het conflict met hun moeder mogen uitvechten.
- Bij welke volwassenen zij om hulp en bescherming mogen vragen.
- Dat zij kind mogen zijn.

Voor het kleine kind worden orthopedagogen ingeschakeld voor wie seksualiteit en de kwetsbaarheid daarvan, bespreekbaar is. Zij gebruiken speltherapie en rollenspel. Ik verwijs hiervoor naar de publicaties van Francien Lamers-Winkelmann (zie literatuurlijst).

Met het kind rond tien tot twaalf jaar kan worden gewerkt met tekeningen, collages, opstelletjes of gedichtjes. De kinderen zijn soms ‘opvoedingsarm.’ Er is bijvoorbeeld weinig met hen gelezen, maar sprookjes kennen de meesten wel. Ik gebruik voor deze leeftijd dan ook veel sprookjes. Er komt gruwel in voor, goed en kwaad zijn duidelijk gescheiden, het kwaad wordt gestraft, wilskracht en vindingrijkheid worden benadrukt. Het kind heeft de volledige erkenning nodig dat haar ervaring als ‘kwaad’ wordt veroordeeld, maar de sprookjesvorm biedt tevens de mogelijkheid om afstand en relativering in te bouwen. Moeders spelen in sprookjes een grote, soms negatieve rol. Er zijn vaak andere vrouwen die wel solidair zijn met de hoofdpersoon. De simpele verhalen van Klein Duimpje, Roodkapje en de Zeven Geitjes geven veel herkenningspunten:

- De ouders beschermen het kind niet (onvoldoende), ja wijzen het af (Klein Duimpje).
- De vrouw van de slechte reus beschermt de kinderen (een bondgenote).
- De misleiding wordt duidelijk: de wolf verkleedt zich, Het kind verwijt zich vaak dat ze zich niet genoeg zou hebben verzet. Via de vergelijking met Roodkapje of de Zeven Geitjes ziet zij dat zij als kind tegen de misleiding niet opgewassen kon zijn.
- De kinderen hebben zich altijd verzet. Net zoals Klein Duimpje hebben zij allerlei list en bedacht en vluchtpogingen ondernomen om aan het gevaar te ontsnappen. Zo wordt hun kracht zichtbaar.
- Vindt het kind dat de moeder (en vader) van de hoofdpersonen genoeg bescherming hebben gegeven? Deze vraag wordt met het kind besproken. In een rollenspel wordt de thuiskomst van Klein Duimpje (of anderen) nagespeeld. Het kind gaat haar eigen boosheid over de psychische afwezigheid van de ouder(s) via het sprookje afreageren. Er komt ruimte voor afstand en voor mogelijke nieuwe ontmoetingen met de ouder(s).

- Mijn laatste vraag luidt: wat doe je als je de wolf of de reus weer tegenkomt? Het kind aarzelt niet: dan roep ik de jager, of dan trek ik mijn zevenmijls laarzen aan.

Een kinderpsychiater, die mijn benadering van incest als een misdrijf verafschuwt, zei laatst: als je met de politie aankomt, bied je het kind weer een autoritaire macht waaronder ze zich verstoort en klein voelt. Wanneer de politie zich zo opstelt, zou dat inderdaad het geval kunnen zijn. Wanneer de politie echter duidelijkheid schept in de chaos door te laten zien dat alleen de politie ieders verhaal tenslotte boven tafel kan krijgen, dat de politie er alleen is om ervoor te zorgen dat mensen zich niet weer kunnen vermommen of verbergen om het kind te misleiden, dan beleeft het kind dit optreden niet als autoritair, maar als orde scheppend. Waarom aanvaarden we de verkeersagent wel als ordebrenger en de rechercheur bij een geweldsmisdrijf als incest niet? Ik vermoed dat de verborgen agenda bij deze psychiater is: de vrees voor aantasting van het gezin als norm en voor aantasting van de positie van de man als kostwinner, als hoofd van het gezin. Ook ik streef naar een goed gezin voor het kind, naar een veilige omgeving, maar ik houd rekening met de realiteit van een ontwricht gezin dat zonder duidelijkheid nooit een veilige haven kan zijn.

Wanneer de moeder het kind steunt, is zij de beste begeleidster. Ik adviseer haar om regelmatig de ervaring ter sprake te brengen, totdat zij merkt dat het kind er niet gespannen op reageert en aangeeft dat zij een gesprek niet meer nodig heeft. Moeders krijgen dikwijls het onjuiste advies om er niet zelf over te beginnen. Maar juist dat verzwijgen werkt taboe-versterkend. Wanneer je af en toe op de kwestie terugkomt, laat je zien dat je het probleem serieus neemt en dat je wilt weten hoe het nu gaat. De zogenaamde ‘zwijg-er-maar-over’ adviezen zeggen meer over de angst van de adviseurs dan over de wens van het kind.

Bij de betekenis en de gevolgen van incest moet worden gelet op de wisselwerking tussen de dader, het kind zelf, haar moeder en de rest van het gezin. De meest simpele vergelijking (die uiteraard niet geheel opgaat omdat het hierbij gaat om ouders en kinderen) is die van de driehoeksverhouding.

6.11 De driehoeksverhouding

We hoeven niet te verwachten dat een gezin waarin dit bedrog op het meest intieme niveau heeft plaats gevonden, zou kunnen worden hersteld en dat de driehoek vader-moeder-dochter weer compleet wordt. De gaten van het bedrog blijven zichtbaar. Ik vraag soms aan het meisje: ‘Hoe is dat nou als je naar bed gaat en je ouders gaan naar bed, wat denk je daarbij?’ ‘Ja’, zegt zo’n kind van 18 jaar: ‘ik ben vanaf mijn achtste jaar seksueel misbruikt en ‘s avonds denk ik daaraan al tien jaar lang: moet zij nou dezelfde dingen doen als ik?’ Het is absurd om te denken dat je zo’n combinatie weer kunt herstellen. Ik stelde onlangs dezelfde vraag aan een moeder, die naar mijn mening vroeg over mogelijke gezinshereniging. Ik antwoordde haar als volgt: ‘Het gaat er niet om, wat ik denk, maar wat jij denkt als je met je man naar bed gaat.’ Toen zei zij: ‘Onmiddellijk komt dan het beeld van mijn dochter voor me, en dan vraag ik me af: moest zij dezelfde dingen doen als ik?’ Hij zei immers tegen zijn dochter: wat jij nou bij mij doet, dat wil je moeder nooit (pijpen bijvoorbeeld). Zowel moeder als dochter hebben blijkbaar die gedachte, maar niet elke hulpverlener durft deze vragen te stellen. Sommige hulpverleners brengen incest gemakshalve terug tot terreur alleen. Het is wel terreur, maar het gaat daarbij om geslachtsdelen, om erogene gebieden, om seksuele omgang met elkaar.

Ik weet niet of het doel van sommige hulpverleners misschien toch gezinshereniging is. Dan zou het traditionele gezin centraal staan, als cel waarin de heteronorm moet worden gereproduceerd. We kunnen de vraag ook anders stellen: Moeten de ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen zo blijven of zou herverdeling van macht mogelijk zijn? In het laatste geval staat niet het gezin centraal, maar het welzijn van de mensen binnen dat gezin. Bij de hulpverlening kiezen we dan voor het Driesporenbeleid, want ook de andere gezins- en familieleden moeten keuzes maken. Een moeder zei: 'Ik accepteer het als mijn oudste zoon bij zijn vader blijft en excuses blijft zoeken voor diens gedrag, maar ik accepteer niet dat hij zich door mij afgewezen zou voelen: hij blijft mijn kind en ik sta achter zijn keuze, ook al kan ik zelf daarin niet meegaan. Zijn weg is niet de mijne, maar ik blijf met hem delen dat ik zijn moeder ben. Ik zal hem sterk maken en steunen, ook op de weg die hij kiest.' Ik vind deze moeder een voorbeeld van iemand die:

- voor zichzelf kiest, maar
- tegelijkertijd zich verantwoordelijk blijft voelen voor haar kinderen.

In de berichtgeving over incestzaken wordt de medeplichtigheid van de moeder nogal eens benadrukt. Er zijn echter ook veel moeders die wel degelijk ingrijpen. Het is teleurstellend, dan te moeten ervaren dat zulke moeders soms een lange, pijnlijke weg moeten afleggen voordat zij door de bevoegde instanties worden geloofd. Vooral wanneer moeder na een echtscheiding incest merkt tijdens de bezoeken die het kind aflegt bij haar vader, wordt door buitenstaanders soms gedacht dat zij wraak wil nemen op de vader of op zijn familie. De advocaat die moeder dan raadpleegt, heeft van incestzaken meestal nog te weinig verstand en geeft de moeder verkeerde adviezen. Het enige goede advies luidt: doe in elk geval zo snel mogelijk aangifte. Alleen een bij de politie afgelegde verklaring wordt serieus genomen. Ik zie de laatste tijd wel een kentering bij de Raad voor de Kinderbescherming, maar ik heb nog veel droevige zaken meegemaakt. Een voorbeeld is dat van een vrouw die in 1984 met haar kinderen wegliep vanwege incest door haar man met zijn dochtertje van 3 jaar. Haar advocaat, de begeleiders in het Wegloophuis en, gek genoeg, toen ook nog de politie, adviseerden haar, ondanks mijn aandringen, om geen aangifte te doen. De politie verweet mij destijds dat ik er 'te emotioneel mee bezig was.' Dat is altijd een gemakkelijk, uit zwakheid gemaakt verwijt dat de reguliere hulpverlening mij wel meer maakt wanneer zij geen goede argumenten meer heeft. Ik vreesde echter dat de man zou hertrouwen en nieuwe slachtoffers zou maken. Nu, in 1986 is haar ex-man nog steeds aan het procederen om het voogdijschap en om een bezoeksregeling van het jongste kind. De vrouw is inmiddels zwaar overspannen geraakt. De man blijkt inderdaad te zijn hertrouwd en - zoals ik al voorspelde - het zevenjarig dochtertje van zijn nieuwe vrouw te hebben misbruikt. Gelukkig greep ook die vrouw meteen in en deed zij wel aangifte. Het is voor mij onbegrijpelijk dat deze man nu nog steeds in de gelegenheid is om te blijven procederen en dat zijn eerste vrouw onvoldoende op de hoogte is gebracht van alles wat er is gebeurd rond zijn tweede slachtoffertje. Wanneer moeder niet ingrijpt, kan het zijn dat zij echt niets vermoedt. Incest gebeurt in het geheim en 'je denkt toch niet dat je man —'. In veel gevallen vermoedt moeder wel iets. Soms weet zij het ook zeker. Dikwijls spreekt zij haar man hierover aan. Deze ontkent dan heftig of noemt haar een 'preutse griet' of zegt dat het om seksuele voorlichting gaat. Soms slaat hij haar of dreigt hij met een pak slaag. Veel moeders zijn nog getrouwd onder een ongelijkwaardige huwelijkswetgeving die van de vrouw een bijna absolute gehoorzaamheid aan de man eiste. Pas begin jaren tachtig is het burgerlijk wetboek in dat opzicht echt gewijzigd. Daarnaast worden de meeste vrouwen als kind nog steeds opgevoed tot dienstbaarheid. Vrouwen trouwen meestal

‘naar boven’, zoals dat heet. Dat betekent dat zij minder opvoeding hebben genoten en, zo zij al buitenshuis werken, veel minder verdienen. Daarnaast blijven zij in de meeste gevallen verantwoordelijk voor het huishouden. Het is voor de meeste mannen vrij gemakkelijk om hun vrouw ‘onder de duim te houden.’ Moeder heeft bovendien vanouds vier taken:

- Ze is verantwoordelijk voor de vervulling van de emotionele en seksuele verlangens van haar man,
- Ze moet het beeld van ZIJN gezin naar buiten toe hooghouden.
- Ze moet de harmonie in de familie bewaren.
- Ze moet haar kind beschermen.

Wanneer incest naar buiten komt, voelt moeder zich mislukt in deze vier taken. Ze denkt (en velen zullen dat ook hardop tegen haar zeggen) dat ze haar man niet genoeg terwille is geweest. Zij is er niet in geslaagd de naam van zijn gezin fatsoenlijk te houden. Bij de ontdekking van incest is de harmonie verdwenen. Haar kind heeft ze ook niet beschermd. Het is duidelijk dat moeder er alle belang bij denkt te hebben, het seksueel misbruik weer onder de tafel te werken. Hoewel wij vanuit feministisch oogpunt erkennen dat moeder in een heel moeilijke positie zit, zullen we haar toch niet helpen door haar verantwoordelijkheid tegenover haar kind niet serieus te nemen. Soms heeft zij zoveel kinderen niet gewenst. Soms eist de kerk van haar een bijna absolute gehoorzaamheid aan haar man. Toch moeten we haar duidelijk maken dat zij wel alert had moeten zijn. Tegelijkertijd beseffen wij, zoals ik al opmerkte, dat de maatschappij haar die waakzaamheid jegens mannen verbiedt. Ik denk dan ook dat wij vrouwen moeten leren om minder argeloos te zijn. Zoals we het normaal vinden om in het verkeer altijd op te letten, ook al zouden we in principe voorrang hebben, zo zouden we het als moeders normaal moeten vinden dat we altijd alert zijn op seksueel misbruik van onze kinderen. Na de seksuele revolutie van de jaren zestig zijn pornoboekjes en -videobanden in veel huizen te vinden. Vrouwen vrezen voor preuts te worden uitgemaakt als zij bezwaar maken tegen die rommel. Aan veel jongens en mannen wordt kinderporno opgedrongen als ‘progressief.’ De liberalisering van de zedelijkheidswetgeving brengt het risico mee dat kinderen van net 12 jaar oud ten prooi vallen aan de opgeklopte geilheid van een nieuwe macho-mode. De vrouwenbeweging zag in de vroege jaren 80 terecht in dat de liberalisering van de pornografie binnen de nog steeds bestaande ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen, tot nieuwe vernederingen voor de vrouw zou leiden. De publieke opinie gaf hen echter het imago van preutsheid en mannenhaat en veel, zogenaamd liberaal denkende vrouwen zagen niet in dat de ‘radicalen’ deze keer echt gelijk zouden krijgen. Waar vrouwen zich al nauwelijks kunnen verweren tegen de pornogolf, lukt het kinderen helemaal niet. Het gaat bij incest vaak nog niet eens om gehoorzaamheid, maar om het mechanisme dat een kind als minder machtige, graag de oudere, meer machtige gunstig wil stemmen.

Het kind rekent terecht op de bescherming van de moeder en zij ervaart moeders houding dan ook als negatie van haar persoon. Bij broer-zuster incest voelt zij zich door beide ouders in de steek gelaten. Bij incest door familieleden van vaders kant, zie je vader ook dikwijls de dader de hand boven het hoofd houden. In dat geval kiest moeder, zij het soms wat aarzelend, voor haar dochter. Bij incest door familieleden aan moeders kant vliegt vader ineens diep verontwaardigd overeind: hoe durven ze zijn dochter aan te randen? Dat het hem daarbij dikwijls meer gaat om de aantasting van zijn bezit dan om het leed dat zijn kind is aangedaan, ontgaat hem dan.

Wanneer het seksueel misbruik bekend geworden is, doorloopt moeder meestal een aantal ‘rouwfasen’ zij overstelpt haar kind met verwijten, vervolgens vervalt ze in

bitter zelfbeklag en geeft zij de hulpverlening de schuld van haar moeilijke situatie. Ze schaamt zich voor de familie en de burens. Wanneer zij hier doorheen is, zal moeder een keuze moeten maken. Voor haar gaat het niet alleen om een loyaliteitsconflict, maar ook om haar eigen financiële zekerheid. Bij een echtscheiding trekt ze aan het kortste eind. Wanneer ze niet is blijven werken tijdens haar huwelijk, mist ze de ervaring en dikwijls de opleiding voor een nieuwe start in een baan. Veel vrouwen zijn ook emotioneel afhankelijk van hun man. Ze kunnen soms hun girobiljet niet invullen en zijn 's avonds vaak bang alleen in huis. Moeder zal voor zichzelf moeten kiezen en niet voor het kind wanneer zij dat niet van harte kan. Het gevaar bestaat namelijk dat het kind zich weer schuldig en verplicht gaat voelen, nu tegenover moeder. Opnieuw kan rolomkering ontstaan.

7 Het beleid van politie en justitie

We beginnen, zoals hierboven al vermeld, het liefste met een goed politie- en justitiebeleid. Hiervoor voer ik de volgende redenen aan:

1) Duidelijkheid:

Het misdrijf incest veroorzaakt veel chaos. De dader stelt alles in het werk om zijn daden geheim te laten blijven. Hij zegt bijvoorbeeld tegen het kind: 'Dit blijft tussen ons, wat er ook mocht gebeuren.' Die waarschuwing kan gepaard gaan met positieve en negatieve sancties van allerlei aard. Leugen en misleiding stapelen zich op elkaar. Alleen de politie kan, in samenwerking met justitie, duidelijkheid scheppen. Bij de begeleiding van vrouwen op latere leeftijd merk ik dat zij er dikwijls spijt van hebben dat er geen genoegdoening heeft plaatsgevonden. Ook de hoofdpersoon uit de film 'Er snijdt in mij een diepe scherpe pijn' spreekt over genoegdoening. Hiermee wordt niet bedoeld: celstraf, maar wet duidelijkheid. De dader moet duidelijk te horen krijgen wat hij haar heeft aangedaan en hij moet haar boosheid en haar kracht ervaren. Het is voor de vrouw niet zo belangrijk of de dader het allemaal beseft, maar wel dat hij weet dat hij dit beter niet had kunnen doen. Soms komen vrouwen bij mij van wie de dader al is overleden. Het is dan voor de vrouw dikwijls moeilijker om te genezen dan wanneer hij nog in leven zou zijn. Zolang er leven is, is er hoop en deze vrouwen hopen altijd nog een keer de genoegdoening te bereiken. Sommigen blijven hopen dat hij ooit een echte vader of broer zal willen worden. De meesten koesteren die hoop tevergeefs. Daders van incest schijnen hun houding moeilijk te kunnen veranderen. Hoe autonomer de vrouw wordt, des te gemakkelijker laat zij die hoop varen en gaat zij beseffen dat het er niet om gaat wat hij nog met haar wil delen, maar wat zij nog van hem zou willen hebben. Voor iedereen zou het een moeilijk proces zijn om zover te komen, maar zeker voor een vrouw met incestervaring. Haar gebrek aan zelfvertrouwen maakt haar namelijk dikwijls argelozer dan anderen. Ik ben het er dan ook niet mee eens dat seksueel misbruikte vrouwen zo argwanend zouden zijn, zoals wel wordt beweerd. Ik merk veel meer argeloosheid dan argwaan. Het gebrek aan zelfvertrouwen vergroot de neiging tot afhankelijkheid.

2) Bezoekregeling bij echtscheiding:

Aangifte is onvermijdelijk wanneer incest na een echtscheiding wordt gemerkt, bijvoorbeeld tijdens de bezoekregeling van het kind bij vader. De vader zal alles in het werk stellen om het kind te blijven zien. Zonder proces-verbaal begint de moeder hiertegen weinig.

3) Het therapeutisch effect:

Het therapeutisch effect van een verklaring of melding bij de zedenpolitie moet niet worden onderschat, vooral nu de politie de beleidslijnen van de Werkgroep aangifte

sexuele geweldsmisdrijven (de 'Commissie de Beaufort') van 1981 steeds meer serieus neemt (Staatscourant 33, 17 feb. 1986). In dit rapport is het uitgangspunt het welzijn van het slachtoffer. Ook al is de vervolgingstermijn van twaalf jaar al verstreken, of al is vervolging om andere redenen niet geïndiceerd, dan toch luistert de politie serieus. De gebeurtenissen worden geordend, ook in rangorde van ernst. Voor de vrouw is het heilzaam te merken dat officiële vertegenwoordigers van de maatschappij haar verhaal niet bagatelliseren. Een al genoemd punt van kritiek is wel dat de vrouw zich opnieuw afhankelijk zou opstellen van autoriteiten. Haar toch al sterke autoriteitsgevoeligheid zou hierdoor toenemen. Ik deel dat bezwaar niet en benadruk daartegenover haar moed en kracht om de stap naar de politie te zetten. Bij de voorbereiding vraag ik naar haar doel en breng ik het risico van afhankelijkheid ter sprake.

4) Acut gevaar:

Wanneer het kind nog in het gezin verblijft, moet het seksueel misbruik zo snel mogelijk worden beëindigd. Tegenover hulpverleners zullen vader en moeder geen duidelijkheid willen verschaffen, zeker niet wanneer het om zoiets intiem als seksualiteit gaat. Moeder schaamt zich ervoor dat dit in haar gezin zou gebeuren en vader weigert gewoon om verandering in de situatie aan te brengen. Misschien zegt hij wel dat er niets (meer) gebeurt, maar daarna zal hij ervoor zorgen dat alles nog heimelijker geschiedt. Het gezin sluit zich hermetischer dan voorheen. Alleen aangifte bij de politie verschaft de duidelijkheid, ook voor haar latere leven, wanneer zij al uit huis zou zijn.

5) Maatschappelijke consequenties:

Aangifte laat zien dat het om een ernstig misdrijf gaat, niet omdat het toevallig in de zedelijkheidswet staat, maar omdat het zulke ernstige gevolgen heeft. De maatschappij moet zijn verantwoordelijkheid hiervoor aanvaarden.

Zoals we al zagen, moet het besluit om naar een aangifte toe te werken, niet worden genomen door een individuele hulpverlener. Bij een acute incestmelding moet trouwens altijd in een team worden gewerkt. Voor een hulpverlener is de problematiek te onoverzichtelijk. Er zal steeds een ad hoc team worden gevormd, waarbij een persoon als coordinator optreedt. Elke nieuwe stap wordt bij de coordinator gemeld.

Ik breng de mogelijkheid tot aangifte vrij snel ter sprake. Het moment waarop ik dat doe is afhankelijk van:

- de leeftijd van het kind,
- de ernst van de handelingen en
- de aanwezigheid van meerdere meisjes in het gezin.

De verantwoordelijkheid van de volwassen omstanders weegt zwaarder naarmate het kind kleiner is of haar wil meer geprogrammeerd is. Bij een meisje dat op haar vijftiende jaar twee kinderen van vader heeft gebaard, of dat op haar zeventiende tot een bijna volleeerde prostituee is gemaakt, meen ik dat wij de plicht hebben om in te grijpen. Ik reken daarbij dan ook op de medewerking van de Raad voor de Kinderbescherming en de gezinsvoogdijverenigingen. Ik ontleen dit standpunt aan de tientallen vrouwen die mij op latere leeftijd zeiden: 'Had de Kinderbescherming of de politie mij destijds maar met geweld weggehaald —.' Anderen zeggen: 'Wat ben ik blij dat er vroeger eindelijk is ingegrepen, hoewel ik toen in de situatie geen verandering wilde. Ik kende immers geen alternatief. Ik was alleen maar bang. Het enige dat ik wist, was hoe ik me zo'n beetje staande kon houden. Dat iets anders mogelijk zou zijn, dat bevrijding van zijn macht tot de werkelijkheid kon behoren, zag

ik zelf niet in.' Hulpverleners reageren dikwijls met uitvluchten: zij vrezen nieuwe macht toe te voegen aan de al bestaande terreur. Zij doorzien hun eigen misleiding niet. Macht kan ten goede worden aangewend om de minder machtige te beschermen. Kinderen zijn onderworpen aan de macht van ouders. Van ouders verwachten wij dat ze bescherming bieden. Bij nalatigheid worden ouders ter verantwoording geroepen. Hulpverleners treden dan in de plaats van de nalatige ouders. Bij het jonge kind tot ongeveer twaalf jaar grijpt de hulpverlener vanzelfsprekend in.

Zodra ik begin over de politie, komt het meisje met haar angsten: het gezin zal uit elkaar vallen, haar vader raakt in de gevangenis en hij zal zich op haar wreken, haar moeder komt zonder centjes te zitten, de andere familieleden zullen het haar verwijten. We vragen of ze denkt dat haar ouders naar de hulpverlener zullen luisteren. Meestal schat het kind terecht in dat dat niet het geval zal zijn. Ze zegt zelf ook dat het gezin in wezen al uit elkaar ligt, dat het huwelijk van haar ouders niets voorstelt, dat de wolk van terreur haar leven en dat van de anderen verwoest. Ze ziet wel in dat alleen de politie kan ingrijpen. Daarom moeten wij haar zo sterk mogelijk maken om de verwijten aan te kunnen, die ze na de aangifte verwacht. We laten haar zien dat incest alles te maken heeft met rolomkering, met omgekeerde verantwoordelijkheid. Niet jij brengt hem in de gevangenis, dat deed hijzelf. Je maakt hem zielig en ontnemt hem de kans om aan zichzelf te werken, wanneer je zijn daden niet serieus neemt. Na de aangifte kun je aan jezelf gaan werken, uitzoeken met wie je nog wat wilt delen, wie je wilt ontmoeten. Je zult verdriet hebben en pijn lijden, maar je gaat werken aan een nieuwe toekomst.

Voordat tot aangifte wordt besloten, zijn vier voorwaarden belangrijk:

- Het kind (zo mogelijk ook het jonge kind) moet zoveel mogelijk al bij haar boosheid jegens de dader kunnen komen.
- Het kind moet een zo groot mogelijke vertrouwensband hebben opgebouwd met degene die haar tijdens en na de aangifte begeleidt.
- Het kind moet zicht hebben op nieuwe verblijfmogelijkheden buiten het gezin.
- Zij moet erop voorbereid zijn dat moeder en andere familieleden misschien eerst boos zullen reageren.

Aan de vervulling van deze voorwaarden wordt gewerkt tijdens de gesprekken voorafgaand aan het gaan naar de politie. Soms wordt het kind door de gesprekken met haar begeleidster zo sterk dat zij zich thuis weerbaarder gaat opstellen. Die ontwikkeling kan meer terreur thuis veroorzaken en kan zelfs tot gevolg hebben dat het kind de begeleidster niet meer mag spreken. Vader krijgt argwaan en prest het kind tot zwijgen. De angst neemt toe. We hebben daardoor in de praktijk minder tijd dan we zouden willen hebben. Op een gegeven moment moeten we wel ingrijpen en de druk op het kind vergroten. Ik heb gemerkt dat het kind mij dat niet kwalijk neemt, zolang ik bij elke stap eerlijk blijf en uitleg waarom ik zo handel. Ze voelt voortdurend dat ik solidair ben met haar, risico durf te nemen en mijn verantwoordelijkheid niet op haar schouders leg. Wanneer het kind tenslotte ervaart hoe klein en zwak haar vader tegenover de politie is, ontdekt ze zelf de mate van haar eigen kracht. Die kracht heeft ze de daaropvolgende weken hard nodig, wanneer de druk van moeder en de anderen op haar zal toenemen. Het is dan ook een goede zaak het slachtoffer tijdelijk in een veilige omgeving te brengen die haar voor deze druk afschermt. Intussen kan worden gewerkt met moeder en de anderen ter voorbereiding van een nieuwe ontmoeting.

Het is belangrijk dat het kind tijdens en na de aangifte door een vrouw wordt begeleid. Er is niet altijd een goede vrouwelijke rechercheur voorhanden, maar dan kan er wel een vrouwelijke begeleider zijn. Zoals ik in Hoofdstuk 1 opmerk, worden

de bij de traditionele organisatie van de seksualiteit behorende dubbelbeelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid juist in extreme mate gehanteerd door de leden van een gezin waar incest plaats vindt. De vrouwen en meisjes zijn zeer autoriteitsgevoelig en afhankelijk van mannen. Het slachtoffer zelf heeft weinig zelfvertrouwen en ziet in mannen of een ridder of een verkrachter. Haar eigen seksualiteit heeft zij leren minachten. Wanneer zij nu een man als begeleider krijgt, zal dat een bevestiging zijn van haar ervaringspatroon: mannen zijn leidinggevende, machtige personen die je redden. Haar vader was een uitzondering, want in de (school)boekjes en in haar omgeving wordt niets geleerd over verkrachtende vaders (wel in de pornoboekjes die veel vaders hun kind dwingen te lezen, maar de geheimhouding maakt deze voor haar verdacht). Haar moeder heeft haar niet beschermd. Zelf kon ze zich ook niet effectief genoeg verzetten. Vrouwen zijn dus minder waard en minder sterk dan mannen, zo luidt haar redenering. Voor haar gevoel van eigenwaarde is het dan ook belangrijk dat zij in de eerste tijd de solidariteit van een vrouw ervaart. Zij merkt dan dat vrouwen ook sterk en goed kunnen zijn. Tegenover een vrouw zal zij beter kunnen uitleggen hoe haar seksualiteit in de war is gebracht. Pas wanneer zij zichzelf als vrouw is gaan waarderen, kan zij op een weerbare, niet argeloze of prostituerende manier met mannen omgaan.

Ook de moeder zal nauwkeurig moeten worden verhoord. Zij kan medeplichtig geweest zijn en zij zal ook wanneer zij niets had gemerkt, nu haar verantwoordelijkheid tegenover het kind moeten inzien. Dat wil zeggen: zij moet beseffen dat haar keuze om bij haar man te blijven, aan het kind zware schade toebrengt.

Wanneer de verklaring van het meisje goed is opgesteld en de dader heeft bekend, wordt hij voorgeleid voor de Officier van Justitie die in ons land als openbare aanklager fungeert. Als er geen directe reden is om de dader langer in voorarrest te houden, wordt hij meestal tijdelijk onder bepaalde voorwaarden in vrijheid gelaten. Als de moeder hem weer thuis wil hebben, wordt hem meestal niet verboden, thuis te komen. In dat geval zal het kind het huis moeten verlaten, hoe erg zij het ook vindt om bij moeder weg te zijn. Wij hebben gemerkt dat de druk die vader en moeder - en soms andere familieleden - op het meisje uitoefenen, zo groot is, dat zij hieraan geestelijk en soms lichamelijk bezwijkt. Wij pleiten daarom bij alle aangiftes voor een tijdelijke scheiding tussen het slachtoffer en de ouders. Het lijkt onrechtvaardig dat zij het huis moet verlaten, maar hierdoor wordt wel duidelijk wat moeder wil en welke band tussen haar en het kind in de toekomst nog mogelijk is. Als de dader niet heeft bekend, dan is er bij justitie een tendens zichtbaar om de getuigenverklaring zwaarder te rekenen dan het gemis aan bewijs of bekentenis. Er kan een sepot worden uitgesproken, dat wil zeggen dat er geen vervolging plaats vindt, bijvoorbeeld wegens gebrek aan bewijs als de verdachte blijft ontkennen. Vooral bij kinderen kan het rapport van een getuige-deskundige dan toch nog tot een rechtzaak leiden. Het rapport van de getuige-deskundige wordt dan gelegd tegenover de ontkenning van de verdachte en dient als vervanging van bewijs. Wij raden dan ook aan, bij een seponering in hoger beroep te gaan en te vragen om een onderzoek van een goede getuige-deskundige.

Wanneer incest is ontdekt, moet er hulp komen voor het kind in de volgende vier fasen:

- 1) Vóór de aangifte.

Het kind moet sterk gemaakt worden en ze moet een vertrouwensband krijgen met haar begeleider.

2) Tijdens de aangifte.

De begeleidster gaat mee naar het politiebureau. Omdat ze het verhaal van het kind inmiddels kent, kan ze erop letten of er geen details worden vergeten. Als het kind het gemakkelijker vindt om onder vier ogen te praten, gaat de begeleidster zolang even weg. Dikwijls is het echter meer de wens van de rechercheur dat zij verdwijnt dan die van de client. Het is voor de verdere begeleiding van haar client beter dat de begeleidster juist bij het opnemen van de verklaring aanwezig is. De politie stelt zich tegenwoordig wel zorgzaam op, maar na de aangifte is het werk verder voor de hulpverlening, die dan ook zo veel mogelijk op de hoogte moet zijn.

3) Na de aangifte.

In deze fase is de begeleidster nodig als tijdelijk alternatief voor de moeder, die dikwijls nog niet in staat is haar kind goed op te vangen.

4) Tussen voorlopige hechtenis en strafzitting.

In de tijd tussen de voorlopige hechtenis van de dader en de strafzitting staan vader, moeder en dochter dikwijls het meest open voor hulpverlening. Vooral in deze fase moeten de belangen van het kind goed worden afgewogen tegenover die van de andere gezinsleden. Wij kiezen daarom voor een zogenaamd Driesporenbeleid, waarbij zowel vader, moeder als dochter een eigen hulpverlener krijgen. De drie hulpverleners vormen een tijdelijk team. Er worden afspraken gemaakt en er vindt van tijd tot tijd een evaluatie plaats.

8 Het beleid ten opzichte van de dader

Zonder een goed politie- en justitiebeleid kan incest naar mijn mening niet worden aangepakt. Als er geen duidelijkheid komt over ieders bijdrage aan dit misdrijf, kan er geen goede hulpverlening worden gestart. We zullen dan steeds blijven zitten met haar verhaal tegenover zijn ontkenning. De moeder zal tussen dit ja en nee naar de harmonie zoeken, waarbij zij het kind als minder machtige het meest zal laten inleveren. Moeders zijn nu eenmaal ook geen heiligen en zij zullen pas een keuze maken wanneer zij daartoe worden gedwongen. Wanneer we deze duidelijkheid niet aanbrengen, zal het incestgebeuren door het hele leven van het kind heenslepen. Elke ontmoeting met familieleden zal haar confronteren met zijn ontkenning van de diepe vernedering die hij haar aandeed.

Wanneer de dader voorlopig wordt vrijgelaten, zou het het beste zijn als hij niet naar huis gaat. Maar dan duiken er zoveel problemen op: waar moet hij wonen, wie betaalt dat, moeder wil hem terughebben, de ander kinderen missen hun vader. De gemakkelijkste, maar minst rechtvaardige oplossing is dan: het kind uit huis halen. Het is voor het kind wel de meest veilige oplossing, maar voor de vader betekent het: voorlopig herstel van zijn gezichtsverlies: 'Zie je wel dat het allemaal wel meeviel, want hij mag weer gewoon naar huis. Nu moet de dochter nog terugkomen en dan kan alles weer gewoon worden.' Het is dan ook van groot belang dat de dader in de tijd tussen zijn voorgeleiding en de strafzitting een goede begeleiding krijgt.

In die periode staat hij het meeste open voor nieuwe ideeën. Meestal gaat de reclassering met hem verder. Nog niet alle reclasseringsambtenaren weten welke gevolgen incest heeft voor het slachtoffer. Zij zijn nog opgevoed met freudiaanse theorieën en zoeken de schuld gemakshalve bij de zielige jeugd van hun client, bij zijn koude echtgenote of bij zijn lastige, verleidelijke dochter met haar fantasieën. In dit stadium wordt dan ook veel verknoeid wat van te voren zo zorgvuldig is opgebouwd. De vader overlaadt het kind met briefjes, telefoontjes en soms met cadeautjes. Zij raakt opnieuw in verwarring. De reclassering dringt soms aan op

gezinsgesprekken, zoals we bijvoorbeeld kunnen zien in de britse televisiedocumentaire 'Prisoners of Incest.' Hierin worden de moeder en de dochter hard aangepakt door de gespreksleider, terwijl hij de zielige dader - die al zolang in de gevangenis heeft gezeten - buiten schot laat.

Er zijn nog weinig therapeuten die de dader niet behandelen als het zielige jongetje, maar zijn verhaal serieus nemen en hem ervoor verantwoordelijk stellen. Een van die weinigen is bijvoorbeeld de psycholoog Ruud Bullens, die ook deelneemt aan het Incest Team op het Bureau Vertrouwensartsen in Den Haag.

Zoals we al zagen, vormen de talrijke minderjarige daders een apart probleem. Hulpverlening, politie en justitie nemen hun daden over het algemeen te weinig serieus. Zij geven de jongen alleen een berisping. Soms wordt nog wel een proces-verbaal opgemaakt, maar dikwijls wordt de zaak geseponneerd door de officier van justitie. De jongen mag voorlopig weer op vrije voeten, maar wanneer hij weer zoiets doet, zal justitie ingrijpen. De jongen ervaart deze reactie meestal als een aanmoedigingspremie. Hij gaat verder. De schade die hij aanricht, is onherstelbaar. Blijkbaar heeft noch de politie, noch justitie, noch de hulpverlening een beleid ontwikkeld ten aanzien van minderjarige daders. Ten onrechte wordt de schade aan het slachtoffer gebagatelliseerd.

De noodzaak van een nieuw beleid jegens daders toon ik aan met twee van de vele voorbeelden waarmee ik in de afgelopen vier jaar werd geconfronteerd:

In 1983 werd incest ontdekt bij drie dochters in een gezin:

Atie (16), Esther (13) en Moniek (11). Zowel vader als 16-jarige broer waren hieraan schuldig. Na de aangifte door Atie liet de politie de verkrachtingen door de broer uit het proces-verbaal weg. De rechercheur had de verklaring van het meisje samenvattend aan haar voorgelezen. Er was geen derde persoon aanwezig. Atie vertelde later dat zij zich niet had gerealiseerd dat de belastende verklaring over haar broer was verdwenen. Toen zij merkte dat haar broer vrijuit ging, wilde zij opnieuw aangifte doen. Het kostte haar en mij twee volle weken van dagelijks smeken voordat de politie toegaf. De verklaring van Atie werd uitgetikt en door haar ondertekend. De broer werd verhoord. De kinderrechter gaf hem een uitbrander en zond hem terug naar huis. Vader mocht na zijn twee maanden gevangenisstraf ook thuiskomen en op verzoek van de ouders werden Esther en Moniek, die tijdelijk elders verbleven, door de Raad voor de Kinderbescherming weer thuisgeplaatst. De toezienend voogd kwam eens per maand een bezoekje brengen. In het voorjaar van 1986 werd de toen nog 15-jarige Esther voor een abortus in het ziekenhuis opgenomen. De verwekker was haar broer. Moeder wilde geen aangifte doen en de politie begreep nog niet dat seksueel geweld ambtshalve kan worden vervolgd.

9 Incest in Christelijke gezinnen

Na mijn onderzoek naar de samenhang tussen godsdienst en incest meende ik dat ik nu toch wel alle perversiteiten op het gebied van christelijke incest had ontdekt. Tot mijn verbazing ontmoette ik in de loop van dit jaar nog een katholieke vrouw van 39 jaar, die zich als kind van haar vader in kaarsvlammen moest reinigen, omdat zij een satansdochter zou zijn. Zij was een voorkind en moest boeten voor de schuld van de ouders vanwege het voorechtelijk geslachtsverkeer. De moeder wist wat vader deed en zij liet het toe. Een christelijk gereformeerd meisje van 18 jaar werd vorig jaar door haar predikant ervan beschuldigd door satan bezeten te zijn, toen zij vertelde wat haar vader jarenlang met haar had gedaan. De moeder durft geen echtscheiding aan te vragen van deze man, uit vrees voor de kerk. In 1985 dwong een Nederlands

Hervormde vader zijn 15-jarige dochter om eerst samen met hem aan god om een zegen te vragen, voordat hij met haar geslachtsgemeenschap had.

Wij kunnen deze verhalen afdoen met een verklaring over pathologische perversiteiten. Er blijven dan toch nog twee problemen over:

- De christelijke hulpverlening oefent dikwijls nog steeds grote aandrang uit op moeder en dochter om de man in zo'n geval te vergeven en het gezin zo snel mogelijk te herenigen.
- Het slachtoffer van christelijke incest heeft er nog een negatieprobleem bij, veroorzaakt door haar beschaamd vertrouwen in haar god de vader. Deze hoogste beschermer liet dit toe en liet haar bovendien door zijn dienaren op aarde tot de orde roepen. In haar diepste religieus besef is zij gekrenkt.

Hulpverlening aan zulke vrouwen en meisjes vereist een speciale training.

Een vrouw zei: 'Ik loop in mijzelf steeds te vragen: mijn god, mijn god, waarom hebt gij mij verlaten?' Hier geldt hetzelfde probleem als met de als psychisch afwezig gevoelde moeder. Ik zou kunnen zeggen: misschien zou jij god een poosje kunnen verlaten? Laat hij maar eens naar jou zoeken? Maar ik moet dan eerst nagaan welke aandacht zij wel van god heeft ervaren. Ik vraag naar positieve herinneringen in religieus opzicht.

Dikwijls heeft zij die wel: een sterke bijbelfiguur als identificatiemodel, een kinderversje, de sfeer op de zondagsschool. De god die zij hierin ontmoette, blijkt haar eigen, ware god te zijn. Hem kan zij tijdelijk 'in de woestijn zetten': laat hij nu maar eens extra zijn best doen, haar te vinden.

De god die zij als psychisch afwezig heeft ervaren, blijkt -net zoals haar moeder - een misleide figuur te zijn, de god die haar door de vader en zijn kerk is voorgespiegeld.

De meeste vrouwen en meisjes zeggen dan: ja, maar ook de bijbel voert in veel passages zo'n valse god in, die zich tegenover vrouwen seksistisch uitlaat. De christelijke godsdienst blijkt deel uit te maken van het in hoofdstuk 1 genoemde dualisme dat mensen zwak maakt. Dit dualisme schept verwarring. Het veinst de harmonie te bevorderen, maar het stimuleert in werkelijkheid de polarisatie, de strijd tussen vrouwen en mannen, de onderdrukking en discriminatie.

Wanneer vrouwen dat doorhebben, maken zij zelf een keuze:

- Blijven in de kerk die hen ook aandacht en warmte gaf en van binnenuit proberen de herverdeling van macht ook in de kerk te bewerkstelligen. Die strijd lijkt welhaast tot mislukken gedoemd zolang deze seksistische bijbel in zijn geheel gehandhaafd blijft.
- De kerk verlaten en nieuwe religieuze ontmoetingen zoeken die de ontwikkeling van autonome mensen bevorderen.

10 Ruimte, ontmoeting en samen delen

Zoals al is aangegeven, is depersonalisering een van de aspecten van incest. De vader maakt zijn slachtoffer tot een object, een ding. Een jonge vrouw die tien jaar geleden door haar broer was verkracht, zei dit voorjaar tegen mij: 'Dat hij mij tot een ding maakte, waarin hij zijn zaad kon lozen, dat zit me nog steeds dwars.' Als reactie op die depersonalisering proberen veel slachtoffers hun vader eveneens tot een object te maken. Zij willen hem hun normen opleggen en vinden dat hij 'ooit eens moet beseffen, wat hij hen heeft aangedaan.' Ze vermijden het zijn naam uit te spreken. Als je iemands naam niet wilt zeggen, betekent het dat daar een bedreiging vanuit gaat. Nog steeds voelen ze zich blijkbaar in zijn macht. Depersonalisering is een poging om onder die macht uit te komen. Tijdens het verwerkingsproces proberen we dit patroon

los te laten. Zolang de vrouw nog hiermee bezig is, bevindt zij zich eigenlijk nog in het incestsysteem. Zodra zij zich dat bewust is, gaat ze een nieuwe weg zoeken. Ze merkt dat ze in feite niet bang was voor hem, maar voor haar eigen zwakte. Door te bouwen aan zichzelf raakt hij op de achtergrond. Er komt ruimte tussen hem en haar. Dan pas kan ze een eventuele ontmoeting overwegen. Haar doel is dan niet meer: zijn spijt ruilen voor haar vergeving, maar hem vertellen wat hij heeft gedaan, zodat hij het weet. Wat hij met die kennis doet, moet hij zelf bepalen. Zij heeft er geen belang meer bij om nog iets van hem te krijgen. Zij bepaalt welke ruimte ze nog met hem wil delen. De oude woorden: vergeving, schuld en boete, die hoorden bij het incestpatroon, zijn vervangen door nieuwe termen: ruimte, ontmoeting, kracht. Die kracht heeft de vrouw nodig om de afstand tussen haar lichaam en haar geest, haar gevoel en haar verstand en tenslotte de afstand tussen haar moeder en haarzelf te vullen. Wat zij nog meemaakt, wil zij ervaren met geest en lichaam, met gevoel en verstand en samen met andere vrouwen. Als zij dat heeft bereikt, kan zij de ruimte ook delen met andere mannen zonder zich zwak te voelen.

Nu zij het incestsysteem heeft doorleefd en doorzien, is zij niet meer bang voor het oerwoud. Ze kan het verleden hanteren. Het levert voor haar geen chaos meer op, want zij is zelf in staat de ruimte te maken die zij nodig heeft. Voor de jongeren hopen we met een goede begeleiding te bereiken dat zij nu al leren hun ervaringen te hanteren. Wat de kinderen betreft hopen we eveneens via een adequate hulpverlening de schade hen toegebracht, te beperken en zo mogelijk te herstellen.

11 Literatuur

- Arends, M., 'Verborgen geweld, De invloed van de katholieke moraaltheologie en -pedagogie op de onzichtbaarheid van vader/dochter incest,' Doktoraal-skriptie theologie, 1985, Stichting Theologische Faculteit Tilburg.
- Draijer, N., 'De omgekeerde wereld, Seksueel misbruik van kinderen in het gezin,' Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage, 1985. 'Het gezin... onze zorg.' Gereformeerde Vrouwenbond, Postbus 106, 3740 AC Baarn. Giro 515473, f. 4,—.
- Jonker, I. en A. Imbens, 'Godsdienst en Incest', Amersfoort, 1985.
- Jonker, I., 'Postnatale depressie: Geen hormonen, maar "demonen".' In: Medisch Contact, 1985, maart, nr. 11, p. 331-332.
- Jonker, I., 'Seksueel misbruik van meisjes en jongens.' In: Wending, nr. 2, jrg. 41, 1986, p. 117-119.
- Kappeyne van de Coppello, A., 'Bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes', Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage, 1984.
- Lamers-Winkelmann, F., 'Psychomotorisch therapeuten en incestclinten: Een onderzoek naar de ervaringen van psychomotorisch therapeuten met cliënten van wie zij wisten of vermoedden dat zij in hun jeugd sexueel waren misbruikt binnen het gezin.' Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding, V.U., Amsterdam, 1985.
- Lamers-Winkelmann, F., 'Seksueel misbruik van peuters en kleuters.' In: Tijdschrift voor Orthopedagogiek, jan/febr. 1987.
- Lichtenburg, C. en anderen, 'Incest en verder.' 1986.
- Masson, J.M., 'Traumatische ervaring of fantasie,' Amsterdam, 1984 (vertaling).
- Miller, A., 'Gij zult niet merken. Tachtig jaar psychoanalyse.' Weesp, 1983 (vertaling).

Conclusies en aanbevelingen voor de bejegening van slachtoffers van seksuele misdrijven. In: Staatscourant nr 33, 17 febr. 1986.

‘De Straf op Zwijgen is Levenslang,’ Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het Gezin.

Visser, A.S.C., ‘Incest en “de sterke arm”.’ In: Ned. Tijdschrift Geneeskunde 1986, 130, nr. 1, p. 9-11.

‘Het Wetboek van Strafrecht, Grondwet, Politiewet: Relevante wetsartikelen’. In: Geweld tegen vrouwen: (g)een zaak voor politie en justitie?, 1985, uitgave van: Vrouwen Emancipatie Steunpunt, Westvest 139, Delft. Tel. 015-136140.

‘Het Zwijgen doorbroken, Jaarverslag 1981-1985.’ Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het Gezin. Eigen uitgave, postbus 125, 9250 AC Bergum.